

Roger Gyllin Ingvar Svanberg

Slaviska folk och språk

Innehåll

Förord 5

- 1 Språkfamiljer och språkgrupper 9
- 2 Språk, dialekt och identitet 13
 - Språket som identitetsmarkör 13
 - Diasystem och standardspråk 16
 - Dialekter, sociolekter, lingua franca och pidginspråk 17
 - Minoritetsspråk 22
 - Skriftspråk, litteraturspråk och standardspråk 23
- 3 Hur många slaviska språk finns det? 29
- 4 Östslaviska, västslaviska och sydslaviska språk 38
- 5 Alfabet 43
 - Det glagolitiska alfabetet 43
 - Det kyrilliska alfabetet 47
 - Det latinska alfabetet 52
- 6 Transkribering och translitterering 57
 - Transkribering 58
 - Translitterering 62
- 7 De slaviska språkens struktur 65
 - Huvudgruppen: exemplet tjeckiska 65
 - Balkanspråken bulgariska och makedoniska 73

8 Hur fastställer man antalet talare?	77
9 De slaviska språken	85
Ryska	85
Ukrainska	94
Vitryska	97
Rutenska	100
Polska	102
Kasjubiska	106
Tjeckiska	108
Slovakiska	109
Högsorbiska och lågsorbiska	111
Slovenska	113
Rusinska	115
Serbokroatiska. Serbiska, kroatiska och bosniska	117
Bulgariska	124
Makedoniska	126
Utdöda språk	129
10 Språkprov	133
11 Mer att läsa	141
Register	145

Förord

Redan på 1600-talet intresserade sig nordiska vetenskapsmän för de slaviska språken. Den första tryckta, rent ryska grammatiken överhuvudtaget utkom faktiskt i Sverige 1750 och var sammanställd av kunglige translatorn i ryska Michael Groening. Det skulle emellertid dröja ända till 1883 innan den första universitetskursen i ryska gavs i Sverige och då i Uppsala. Föreläsningar kom snart att hållas också i polska och fornkyrkslaviska. År 1890 inrättades den första professuren i Uppsala och före sekelskiftet gavs undervisning också i bulgariska, kroatiska, serbiska, tjeckiska och ukrainska samt i ämnena jämförande slavisk fonetik och slaviska folk och språk.

I Lund började man undervisa i slaviska språk 1908, och 1921 inrättades en professur i ämnet. Senare har lärostolar i slaviska språk inrättats också i Stockholm och Göteborg. Intresset för de slaviska folken och språken har vuxit successivt och utbildning särskilt i ryska ges numera också vid flera andra universitet och högskolor. Idag finns det dessutom företrädare för nästan alla slaviska folk och språk bland invandrare och deras barn i Sverige. Även i övriga nordiska länder finns enstaka språkbärare eller hela minoritetsgrupper i ryska eller något annat slaviskt språk. Intresset för de slaviska språken är stort och anledningarna för oss nordbor att lära sig något om de slaviska folken och deras språk är många.

Denna bok är en uppdaterad och betydligt utvidgad version av ett litet kompendium med samma namn som Roger Gyllin

skrev för drygt 20 år sedan och som alltjämt används på realiakurserna vid ett par slaviska institutioner. Boken är avsedd att användas som kursbok i slaviska språk och i östeuropa-studier i de nordiska länderna. Den torde emellertid också kunna användas av alla som har något intresse för de slaviska folken och de slaviska språken och vill veta mera om dessa.

Frågor som berör de slaviska folken och språken är ofta omstridda och inte sällan känsloladdade. Inte minst har detta visat sig på Balkan under 1990-talet. Vi har därför inte bara velat fastslå enkla, otvetydiga fakta utan har bemödat oss om att göra framställningen resonerande och argumenterande samt att visa på hur komplicerade både de språkliga och etniska frågorna ofta är. Inte utan skäl avslutas två av kapitelrubrikerna med ett frågetecken. Vi har vidare försökt undvika att vara alltför snävt slaviska. Vi har velat sätta in de slaviska folken och språken i ett större sammanhang. Det finns därför många hänvisningar till de språkliga och samhälleliga förhållandena på andra håll i världen, inte minst i Norden.

En bok om det vittomfattande ämnet slaviska folk och språk låter sig inte skrivas utan hjälp och råd. Vi vill framföra vårt tack till flera personer som varit oss behjälpliga vid författandet av denna bok. Docent Karel Tahal, Uppsala, har bidragit med uppgifter om det tjeckiska språket. Professor Sven Gustavsson, Uppsala, ställde generöst opublimerade föreläsningsanteckningar till vårt förfogande. Gustavsson har också, i likhet med sin ämneskollega i Lund, professor Lars Steensland, läst igenom hela manuskriptet. De har kommit med konstruktiva förslag och gjort oss uppmärksamma på allehanda knepigheter som vi därför rättat eller förtydligat. De skall emellertid inte på något sätt lastas för eventuella kvarstående fel; dem får vi själva ta ansvaret för. Vi vill också tacka arbetskamrater på Slaviska institutionen respektive Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet, som vi kunnat konsultera rörande olika frågor som dykt upp, sam-

tidigt som de bidragit till den konstruktiva arbetsmiljö som möjliggör författandet av en sådan här bok.

Uppsala i juni när ryssgubben blommar

Roger Gyllin

Ingvar Svanberg

1 Språkfamiljer och språkgrupper

Det råder ingen enighet om hur många språk som talas i världen idag. Skälen är främst två: det går inte att dra någon skarp gräns mellan ”språk” och ”dialekt”, och begreppet ”språk” måste delvis definieras med hjälp av utomspråkliga kriterier. Uppgifterna om antalet idag existerande språk varierar därför från källa till källa. Uppslagsverket *Focus* anger blygsamma 3 000 språk, *Nationalencyklopedin* anger cirka 5 000 (en ofta återkommande uppgift i svenska källor), medan *The Cambridge Encyclopedia of Language* uppger att antalet är drygt 6 000.

De olika språken – hur mångā de nu är – grupperas i språkfamiljer i enlighet med sitt genetiska ursprung, dvs man utgår från att språken i en och samma språkfamilj går tillbaka på ett gemensamt urspråk. Antalet språkfamiljer är i lika hög grad som antalet språk en stridsfråga. Detta beror på att det för det stora flertalet av dagens talade språk saknas äldre skriftliga belägg. Det blir därigenom i många fall näst intill omöjligt att yttra sig om språkens historia och följaktligen också att fastställa huruvida vissa språk har ett gemensamt ursprung eller inte.

I Europa och delar av Asien domineras nu och sedan tusentals år tillbaka den indoeuropeiska språkfamiljen, dit också de slaviska språken hör. I andra världsdelar är emellertid denna språkfamilj en nykomling med bara några hundra år på

1 Språkfamiljer och språkgrupper

nacken. Av världens alla språkfamiljer är den indoeuropeiska den klart största i fråga om antalet infödda talare, cirka 2,5 miljarder.

Språkfamiljerna delas upp i språkgrupper. Liksom språkfamiljerna är också språkgrupperna genetiskt definierade, vilket innebär att samtliga språk som ingår i en viss språkgrupp har utvecklats ur ett gemensamt modersspråk. I de slaviska språkens fall innebär detta att alla nu och tidigare existerande språk har sitt ursprung i det gemensamma moderspråket urslaviskan. Den indoeuropeiska språkfamiljen omfattar följande tio nu existerande språkgrupper:

Albanska	Indiska språk
Armeniska	Iranska språk
Baltiska språk	Keltiska språk
Germanska språk	Romanska språk
Grekiska	Slaviska språk

Som synes omfattar tre av de tio indoeuropeiska språkgrupperna bara ett enda språk, medan de övriga omfattar två (baltiska språk) eller betydligt flera nu existerande språk (samtliga övriga).

Tidigare fanns det ytterligare två indoeuropeiska språkgrupper, anatoliska språk och tochariska. Dessutom har det existerat ett antal indoeuropeiska språk som vi vet alltför litet om för att med säkerhet kunna hämföra till en viss språkgrupp eller rent av klassificera som egna språkgrupper. Till de anatoliska språken hörde hettitiskan, som talades i dagens Turkiet och som är intressant bland annat därför att den har texter bevarade ända från 1600-talet f Kr. Detta är de äldsta bevarade texterna på något indoeuropeiskt språk.

Alla de indoeuropeiska språkgrupperna och språken går tillbaka på ett gemensamt modersspråk, urindoeuropeiskan.

Detta språk talades troligen fram till för ungefär 5 000 år sedan, dvs fram till år 3000 f Kr, men dateringen är givetvis ungefärlig. Man vet dock med säkerhet att urindoeuropeiskan hade splittrats upp på olika språk redan för närmare 4 000 år sedan.

De slaviska och baltiska språken uppvisar åtskilliga gemensamma drag. Många forskare anser därför att det under en viss period, mellan år 2000 och 500 f Kr, måste ha funnits ett gemensamt balto-slaviskt språk. De gemensamma dragen hänför sig både till grammatiken och ordförrådet. Bland annat rör det sig om cirka 300 centrala ord som bara finns i slaviska och baltiska språk men inte i någon annan indoeuropeisk språkgrupp. Dit hör orden för 'huvud' och 'hand'. Detta (kanske en gång existerande) balto-slaviska språk splittrades successivt upp i ett baltiskt och ett slaviskt språk, vilka sedan i sin tur vidareutvecklades till de många slaviska och baltiska språk och dialekter som finns idag.

Till de indoeuropeiska språken bör man också räkna de europeiska judarnas språk jiddisch. Detta är ett så kallat fusionsspråk som både lexikaliskt och grammatiskt byggs upp av tre komponenter: germanska språk, semitiska språk och slaviska språk. Grunden utgörs av medeltida högryska stadsdialekter. Det slaviska inslaget består av polska och östslaviska element.

Helt indoeuropeiskt både i fråga om ordförråd och grammatisk struktur är det konstgjorda språket esperanto, skapat 1887. Ordförrådet är främst av romansk ursprung men innehåller också en del germanska, grekiska och ryska element. De flesta andra konstgjorda språk som skapats för mellanfolklig kommunikation är också helt indoeuropeiska till sin karaktär. Dit hör volapük, ido och interlingua.

Observera att finska inte är något indoeuropeiskt språk utan hör till en annan språkfamilj, den uraliska, och mera exakt till den finsk-ugriska språkgruppen. (Det finns en språkgrupp till

1 Språkfamiljer och språkgrupper

inom den uraliska språkfamiljen, den samojediska.) Till samma språkfamilj som finskan hör också samiskan. Detta innebär att det inom det nuvarande Sveriges gränser sedan urminnes tider som modersmål talats språk från helt skilda språkfamiljer. Till den finsk-ugriska språkgruppen hör förutom finska och samiska också estniska och ungerska. Finsk-ugriska är dessutom flera språk som talas i det inre av Ryssland, till exempel mordvinska och mariska (tidigare namn tjeremissiska) vid Volgakröken, dvs öster och sydost om Moskva, samt komi (tidigare namn syrjänska) väster om Uralbergen.

Inte heller turkiska är något indoeuropeiskt språk utan hör till ytterligare en språkfamilj, den altaiska. Den altaiska språkfamiljen delas upp i tre grupper: turkspråk, mongoliska språk och tungusiska språk. Till turkspråken hör förutom turkiska också många språk som talas i Ryssland och de före detta sovjetrepublikerna, till exempel kazakiska, tatariska och turkmeniska.

En unik plats bland Europas språk idag intar baskiskan, som talas inom ett litet område i norra Spanien och sydvästra Frankrike. Detta är den enda rest som finns kvar av de många icke-indoeuropeiska språk som måste ha talats i Väst- och Sydeuropa, innan indoeuropeerna spred sig mot väster och söder. Baskiskan har inga kända släktingar.

3 Hur många slaviska språk finns det?

Språk förändras ständigt. Ibland går förändringarna mycket långsamt, ibland skjuter de fart så att till exempel det grammatiska systemet kan förändras fullständigt på bara ett par mansåldrar. Vid tiden för Kristi födelse fanns det bara *ett* slaviskt språk, urslaviskan. Så förhöll det sig i själva verket i över tusen år, från mycket approximativt 500-talet f Kr och framåt. Enligt de forskare som anser att det aldrig funnits någon gemensam balto-slavisk period utan menar att urslaviskan utvecklades direkt ur urindoeuropeiskan, existerade urslaviskan som ett sammanhållet, för alla slaver gemensamt språk under en oerhört lång period, från år 2000 f Kr.

Det förhållandet att det bara fanns ett slaviskt språk, vare sig detta nu talades i 1 000 år eller i 2 500 år, innebär inte att det inte skedde förändringar i språket under århundradenas lopp. Förändringarna i urslaviskan var emellertid förmodligen inte särskilt radikala och framför allt förekom det inte någon geografisk differentiering att tala om. Det uppstod alltså inga dialekter.

Skälet till att urslaviskan under den långa tidsrymd som språket talades inte splittrades dialektalt måste ha varit dels att det talades inom ett relativt begränsat område, dels att detta område naturgeografiskt var sådant att det var lätt för de olika slaviska stammarna att hålla kontakt inbördes. Var detta slavernas så kallade urhem låg är inte helt utrett. Klart är dock att det låg långt från Medelhavsområdet, eftersom slaverna i mot-

sats till exempelvis germanerna och kelterna inte var kända av antikens greker och romare. Först på 500-talet, dvs i brytpunkten mellan antiken och medeltiden, finner vi de första säkra vittnesbördens om slavernas existens på latin och grekiska. Det mesta tyder på att slaverna fram till cirka år 500 bodde inom ett område som motsvaras av dagens västra Ukraina och sydvästligaste hörnet av Vitryssland. Man vet bland annat genom ord som lånades från urslaviskan under de första århundradena efter Kristi födelse att östersjöfinska folk vid denna tid måste ha haft ganska nära kontakter med slaverna.

Från 500-talet började förutsättningarna för det slaviska urspråkets del att förändras. Slaverna spred sig under 500- och 600-talen både österut, västerut och söderut. De kom därigenom att bebo ett betydligt större område än tidigare. Vissa flyttade långt in i dagens Ryssland, andra nådde längs Östersjökusten åtminstone bort till trakten av dagens Hamburg. Åter andra spred sig in i Centraleuropa och över stora delar av Balkanhalvön och mindre grupper nådde ända ner till Peloponnesos i dagens södra Grekland. Det slaviska språket kom därigenom att talas över ett mycket mera vidsträckt område än tidigare och delvis i bergstrakter som försvårade kommunikationerna. Det är inte konstigt att urslaviskan i denna situation började utvecklas mot en alltmer påtaglig dialektal differentiering.

Ända till och med 800-talet var dock de dialektala skillnaderna säkerligen inte större än att alla slavisktalande mäniskor förstod varandra. Evidens för detta finner man i bröderna Kyrillos och Methodios missionsverksamhet under 860–880-talen. Bröderna kom från det bysantinska riket, mera exakt från hamnstaden Saloniki, där det slaviska språket talades vid sidan av grekiska. Bröderna var uppenbarligen helt tvåspråkiga och översatte bibeltexter, som var avsedda för mission i Mähren i dagens Tjeckien, från grekiska till det sla-

viska språket. Detta att använda den slaviska Saloniki-dialekten vid mission bland slaver i en helt annan del av Europa vållade tydligent ännu inga större praktiska språkproblem. I våra dagar, och sedan åtskilliga hundra år tillbaka, skulle ju något sådant vara fullständigt omöjligt.

Detta slaviska skriftspråk, som alltså byggde på Saloniki-dialekten och som användes för mission i Mähren under en dryg 20-årsperiod, kallas som regel, efter sin funktion, för fornkyrkslaviska. Senare, framför allt under 900-talet, nådde det en stor blomstring i Bulgarien. De äldsta bevarade texterna på detta språk tillkom i Bulgarien, där språket också blev statsbärande fram till dess att Bulgarien erövrades av Bysans år 1018. Av dessa skäl kallas fornkyrkslaviskan ibland också för fornbulgariska.

Vissa forskare särskiljer denna senare, dialektalt differenterade period i urslaviskans historia (500-talet till slutet av 800-talet) under en egen benämning, nämligen samslaviska. Efter samslaviskan kom den särslaviska utvecklingen ungefär från 900-talet, då det slaviska språket till att börja med delades i en östlig, en västlig och en sydlig del. Det östliga språket kallas ofta för fornryska, vilket är en smula oegentligt, eftersom både ryska, ukrainska och vitryska utvecklats ur detta språk. För västslaviskans del finns ingen särskild alternativbenämning. Däremot kallas som nämnts en del av sydslaviskan för fornkyrkslaviska alternativt fornbulgariska (det sydslaviska språket slovenska har till exempel inte utvecklats ur fornkyrkslaviskan). Terminologin är med andra ord, som så ofta inom språkvetenskapen, inte särskilt tillfredsställande.

Under det senaste årtusendet har det öst-, väst- respektive sydslaviska språket fortsatt att särutvecklas på ett alltmera påtagligt sätt, och denna process fortsätter än idag. Svaret på frågan hur många slaviska språk det finns hade inte varit det-samma för hundra år sedan eller ens på 1930-talet som det är idag. Och svaret är absolut inte självklart idag heller.

3 Hur många slaviska språk finns det?

I det lilla kompendium över de slaviska folken och språken som utgör en sorts förlaga till denna bok och som skrevs 1977 anges de slaviska språken vara elva till antalet. I bokstavsordning är de: bulgariska, makedoniska, polska, ryska, serbokroatiska, slovakiska, slovenska, sorbiska, tjeckiska, ukrainska och vitryska. Antalet får dock tas med viss reservation eftersom de språkprov som avslutade kompendiet är tretton till antalet: serbokroatiskan föreligger i en serbisk och en kroatisk skriftspråklig variant och sorbiskan i en högsorbisk och en lågsorbisk skriftspråklig variant.

I ett drygt tjugo år senare publicerat standardverk över Europas språk, *Encyclopedia of the Languages of Europe*, anges antalet slaviska språk vara tretton till antalet. Till ovanstående lista om elva språk fogas nu kasjubiska och separaras sorbiska som två fristående språk. Men även här får antalet slaviska språk tas med reservation. Hög- och lågsorbiska betecknas visserligen som olika språk i en översikt, men de behandlas under en gemensam rubrik bland annat med hänvisning till att sorberna identifierar sig etniskt i första hand just som sorber, inte specifikt som högsorber eller lågsorber. Kasjubiskan behandlas under en egen rubrik men med reservationen att vissa forskare anser att kasjubiskan är en dialekt av polskan. Rusinskan på Balkan behandlas under samma rubrik som den centraleuropeiska rutenskan utan att någon ståndpunkt tas till relationen mellan språkformerna. Är de olika språk, dialekter av samma språk, litteraturspråkliga varianter av samma språk (à la rikssvenska och finlandssvenska) eller är både rutenska och rusinska att betrakta som former av ukrainska? Något klart och tydligt svar på frågan om antalet existerande slaviska språk får man alltså inte.

Anmärkningsvärt i detta standardverk är att serbokroatiskan alltjämt behandlas som ett enda språk. Alltsedan Jugoslaviens sönderfall under 1990-talets början i fem självständiga stater – Slovenien, Kroatien, Bosnien, Jugoslavien

(Serbien samt Montenegro) och Makedonien – har språkets sammankoppling med känslan för identitet varit oerhört stark. Frågan är i själva verket förknippad med känslor som är så starka att svenskar har svårt att riktigt inse detta. Kroaterna, som under hela den jugoslaviska tiden kände sig pressade i språkfrågan av den serbiska majoriteten i landet, satsar allt hårdare på särskilja sig språkligt från serberna. I Bosnien fanns det i motsats till de övriga republikerna i det forna Jugoslavien ingen folkgrupp som utgjorde majoritet. Känslan av en särskild bosnisk identitet var därför länge svagare än på övriga håll. Som en följd av inbördeskriget har emellertid de muslimska bosnierna utvecklat en stark känsla för bosnisk eller bosnjakisk identitet och sedan 1994 betecknar de sig officiellt som bosnjaker. Och som överallt på Balkan – och också på många andra håll i världen – blir i ett sådant läge då också språkfrågan brännande.

Idag är skillnaderna mellan standardvarianterna av serbiska, kroatiska och bosniska mycket små (i den mån man ännu alls kan tala om ett bosniskt standardspråk). I själva verket är skillnaderna betydligt mindre än mellan olika dialekter inom det slovenska eller det bulgariska språket. Men som framhölls i kapitel 2 går det inte att definiera språk bara rent lingvistiskt eller språkinternt. I och med att Bosnien och Kroatien nu utgör självständiga stater pågår en mycket medveten språkplanering bort från standardserbiskan. Det är därför rimligt att redan nu beteckna serbiska, kroatiska och bosniska som särskilda språk, inte som skriftspråkliga varianter inom ramen för ett sammanhållet, överordnat språk serbokroatiska.

Om vi således splittrar serbokroatiskan i tre språk är vi nu inklusive kasjubiska och hög- och lågsorbiska uppe i 15 slaviska språk. Vissa språkvetare skulle emellertid säga att detta inte räcker. I Vojvodina i Serbien och delvis också i Kroatien talas och skrivs ett litet språk som kallas rusinska. Som skrift-

3 Hur många slaviska språk finns det?

språk utvecklades det under mellankrigstiden och fick en viss blomstring under 1960-talet.

Rusinerna utflyttade i huvudsak från nuvarande östra Slovakien under 1700-talet. I det område från vilket de kom, liksom i dagens västra Ukraina, talas av en ganska liten grupp män-niskor ett omdiskuterat tungomål som kallas rutenska. Detta är på väg att få en standardiserad form och att således upphöjas till ett eget skriftspråk.

Gruppen högsorbiska, kasjubiska, lågsorbiska, rusinska och rutenska slås ibland ihop under benämningen ”slaviska mikrospråk”. De har relativt få infödda talare (från 12 000 för lågsorbiska till kanske 150 000 för rutenska), de är alla minoritetsspråk i respektive land och de saknar det stöd som ett minoritetsspråk har om det samtidigt är majoritetsspråk i något annat land. (Jämför det stöd finlandssvenskan har av rikssvenskan.) Dessa fem språk är alltså i motsats till samtliga övriga slaviska språk inte nationalspråk eller, med en annan term, statsbärande språk. Deras skriftspråk har standardiserats i ganska sen tid eller är alltjämt mitt uppe i en standardiseringsprocess (det senare gäller i högsta grad också bosniskan) och det är tveksamt om de kan betecknas som standardspråk i egentlig mening, dvs att de har en kodifierad, allmänt accepterad både skriftspråks- och talspråksnorm och en litteratur i detta ords verkligt reella mening.

I den här boken har vi valt att ta konkret ställning i varje besvärligt gränsfall mellan språk och dialekt eller mellan regional litteraturspråksvariant och separat språk. Syftet är att kunna ge ett konkret svar på frågan: Hur många slaviska språk finns det? Vi anser att man med visst fog kan säga att det i våra dagar finns 17 slaviska språk. Vi är väl medvetna om att man kan göra andra bedömningar än vi gjort. Man kan få ett antal som är både större och mindre.

Många slavister skulle antagligen anse att det finns färre än de 17 slaviska språk som vi fastnat för. Några skulle anse att

antalet är större. Exempelvis har vi inte inkluderat språkformer som lemkiskan i Polen eller västpolesiskan i Vitryssland. Dessa språkformer har alltjämt inte uppnått den grad av normering, stabilitet och särprägel som enligt vår uppfattning krävs för att de skall kunna klassificeras som egna språk. Även identitetskänslan hos talarna är vacklande.

De 17 någorlunda standardiserade slaviska skriftspråk som idag finns är följande:

Bosniska	Makedoniska	Slovakiska
Bulgariska	Polska	Slovenska
Högsorbiska	Rusinska	Tjeckiska
Kasjubiska	Rutenska	Ukrainska
Kroatiska	Ryska	Vitryska
Lågsorbiska	Serbiska	

Dessa 17 slaviska språk är en anmärkningsvärd splittring från det enda och enhetliga slaviska språk som talades ännu omkring år 500 och som ännu på 800-talet inte visade större dialektal variation än att alla slaver alltjämt förstod varandra.

Bland tidigare talade men nu utdöda slaviska språk kan nämnas polabiskan, som talades ända borta vid Elbe, dvs i närheten av Hamburg. Detta språk dog ut på 1700-talet.

En intressant fråga är om det finns lika många slaviska folk som det finns slaviska språk. Åtminstone fram till helt nyligen har detta uppenbart inte varit förhållandet. Det tydligaste exemplet hittar vi i det forna Jugoslavien. Serber och kroater är två skilda folk, med fullständigt olika både politisk historia och kulturbakgrund. Etniskt manifesteras skillnaderna främst i olika religion: kroaterna är katoliker medan serberna med mycket få undantag är ortodoxa. Däremot har det rått allmän

3 Hur många slaviska språk finns det?

enighet om att de dialekter som serber och kroater talar hör till ett och samma språksystem. Detta har fått namnet serbokroatiska eller, mera sällan, kroatoserbiska. I mitten av 1800-talet kom kroaterna och serberna överens om att använda samma litteraturspråk, vilket byggde på den norm som serben Vuk Karadžić utarbetat. Den enda skillnaden skulle ligga i användningen av alfabet; serberna skulle använda det kyrilliska och kroaterna det latinska.

I den gemensamma slaviska stat som bildades efter första världskriget och som 1929 fick namnet Jugoslavien visade det sig dock snabbt att det redan utbildats två litteraturspråkliga normer, en östlig i Belgrad och en västlig i Zagreb. Något helt enhetligt litteraturspråk var det alltså inte frågan om. Detta var

Vuk Karadžić (1787–1864) var serbernas store språkreformator. Hans tes var att skriftspråket skulle bygga på det talade folkspråket, inte på kyrkslaviska eller en blandning av folkspråk och kyrkslaviska. Han samlade och utgav också i stor skala serbisk folkpoesi och serbiska folksagor.

knappast förvånande: ett språk som talas i flera stater så som serbokroatiskan gjorde till första världskrigets slut tenderar att få riksspråkliga normer som delvis skiljer sig åt. Samma förhållande ser vi självfallet i rikt-mått hos engelskan, men också hos till exempel tyskan i Tyskland, Österrike och Schweiz liksom hos rikssvenskan och finlandssvenskan. Även om skillnaderna i serbokroatiskans fall berörde både grammatiken, ljudsystemet och ordförrådet var de trots allt relativt små. Men dessa skillnader och varianternas olika status spelade under hela Jugoslavien-tiden en stor roll i de mer eller mindre ständigt pågående politiska striderna mellan serber och kroater. De relativt små skillnaderna spelade i själva verket en avsevärt större roll än de mycket stora likheterna enligt den envist hävdade principen att varje folk har rätt till ett eget språk.

Den sentida politiska utvecklingen har gjort att antalet folk numera överensstämmer med antalet språk i detta fall. Detta återspeglas också i de officiella namnen på språken i Serbien och Kroatien: inte längre serbokroatiska eller kroatoserbiska utan endast serbiska respektive kroatiska.

4 Östslaviska, västslaviska och sydslaviska språk

De slaviska språken delas vanligen upp i tre grupper, en östslavisk, en västslavisk och en sydslavisk grupp. De östslaviska och västslaviska språken har alltid haft kontakt med varandra genom en gemensam gräns. Exempelvis gränsar det västslaviska språket polska idag till alla de fyra östslaviska språken ryska (i Kaliningrad-området), vitryska, ukrainska och rutenska. De sydslaviska språken åtskildes dock geografiskt från de två andra grupperna redan mycket tidigt av en rad icke-slaviska språk: det romanska språket rumänska, det finsk-ugriska (alltså icke-indoeuropeiska) språket ungerska och det germanska språket tyska.

En viss osäkerhet i fråga om klassificeringen på språkgrupp råder för rutenska. De dialekter som ligger till grund för rutenskan började standardiseras först på 1990-talet. De talas i nordöstra Slovakien, västligaste Ukraina och i någon mån i Polen (och kanske också i Rumänien, Ungern och längre österut i Ukraina). Rutenskan är som språk omstridd eftersom dess dialekter talas i ett gränsområde mellan öst- och västslaviska. Oenigheten är inte bara språkligt utan i viss mån också politiskt baserad. Mikrospråket rusinska har sitt ursprung i det rutenska området i dagens östra Slovakien men existerar nu som språköar inom det sydslaviska området, mera exakt i Serbien och Kroatien. Rutenskan brukar betraktas som östslavisk, rusinskan visar klara västslaviska drag. Eftersom

klassificeringen av de övriga språken är allmänt accepterad ger detta följande fördelning:

Östslaviska	Västslaviska	Sydslaviska
Ryska	Polska	Slovenska
Ukrainska	Kasjubiska	Kroatiska
Vitryska	Tjeckiska	Bosniska
Rutenska	Slovakiska	Serbiska
	Högsorbiska	Bulgariska
	Lågsorbiska	Makedoniska
	Rusinska	

Uppdelningen i öst-, väst- och sydslaviska språk bör främst ses som geografiskt och språkhistoriskt betingad. Den baserar sig på språkens geografiska belägenhet men också på vissa ljudförändringar som uppstod för drygt tusen år sedan, under samslavisk period, då det ännu för alla slaver inbördes begripliga slaviska tungomålet långsamt spaltades upp i de tre nämnda dialekt- och så småningom språkgrupperna västslaviska, sydslaviska och östslaviska.

Ett klassiskt exempel av språkhistorisk karaktär är vad som hände med de ursprungliga fonemkombinationerna or och ol mellan konsonanter i de tre språkgrupperna. I *östslaviskan* inträffade pleofoni eller full-ljud, vilket innebar att den enda stavelsen övergick till två: oro och olo. I ryskan hittar vi där för former som *город* 'stad' (jfr svenska 'gård' som etymologiskt är samma ord) och *голова* 'huvud'. I *sydslaviskan* inträffade däremot metates eller omkastning och dessutom en vokalförändring. På bulgariska heter där för samma ord *град* och *глава*. När man som namn på städer i Ryssland hittar Leningrad, Kaliningrad och Volgograd rör sig där för det senare ledet om lån från sydslaviskt område, mera exakt från

kyrkslaviskan. Stadsnamnet Novgorod uppvisar däremot den äkta östslaviska formen. I västslaviskan ägde det också rum en metates, med vokalförändring till a (som i de sydslaviska språken) eller utan denna förändring. I tjeckiskan heter 'stad' och 'huvud' sålunda *hrad* respektive *hlava*, i polskan *gród* respektive *głowa*.

Indelningen i öst-, väst- och sydslaviska språk tar emellertid ingen hänsyn till vad som hänt med de slaviska språken under de senaste tusen åren. Under denna tid har det skett mycket kraftiga förändringar i den grammatiska strukturen i samtliga slaviska språk. Dessa förändringar har varit av olika karaktär.

Strukturellt skiljer bulgariskan och makedoniskan (vilka har åtskilts som standardspråk i mycket sen tid ur ett och samma dialektcontinuum) ut sig från samtliga övriga språk, även övriga sydslaviska språk. Bulgariskan och makedoniskan har behållit det rika verbsystemet från fornkyrkslavisk tid och rent av ytterligare utökat det. (Men infinitiven har gått förlorad!) I bulgariska finner vi således nio tempus, i ryska, tjeckiska och polska endast tre. Å andra sidan har bulgariskan och makedoniskan tappat hela kasussystemet, vilket däremot finns kvar i de övriga språken. Mot bulgariskans enda kasus står sålunda ryskans, tjeckiskans och polskans sex. Härvid bortses från vokativen, en tilltalsform som finns kvar i varierande utsträckning i vissa slaviska språk men som i motsats till de "äkta" kasusen saknar syntaktisk funktion. Medan bestämd artikel generellt saknas i de slaviska språken – 'stol' och 'stolen' får alltså samma form i språk som ryska, polska och tjeckiska – har det däremot inom det bulgarisk-makedoniska språkområdet utvecklats en sådan.

Typologiskt, alltså språkstrukturellt, liknar bulgariskan och makedoniskan i själva verket betydligt mera de övriga balkanspråken än sina slaviska sisterspråk. Man brukar tala om ett balkanspråkförbund, vilket består av grekiska, albanska,

rumänska, bulgariska, makedoniska, balkanturkiska dialekter samt vissa sydserbiska dialekter. Dessa språk har utvecklats i en och samma riktning till följd av en mycket livlig kontakt under seklernas lopp. Typologiskt är alltså bulgariskan och makedoniskan balkanspråk, genetiskt är de slaviska språk. För de övriga slaviska språken finns det inget skäl att göra en sådan distinktion. Till exempel ryska, polska och tjeckiska är både typologiskt och genetiskt slaviska språk.

Serbiskan, kroatiskan och bosniskan framstår som en fonologiskt unik grupp bland de slaviska språken. Dessa språk har fonologiskt, alltså betydelseskiljande, såväl tryck (betoning), längd som accent (intonation). Ord kan alltså i dessa språk särskiljas betydelsemässigt beroende på var i ordet betoningen ligger, beroende på om en vokal är kort eller lång och på om intonationen är stigande eller fallande. Grannspråket makedoniska är maximalt annorlunda genom att sakna alla tre: betoningen ligger fast på tredje stavelsen från slutet (i tvåstavingar på näst sista), ingen skillnad görs mellan korta och långa vokaler, och intonationsskillnader saknas. Det sydslaviska språket makedoniska hamnar därmed i samma grupp som det västslaviska språket polska, där betoningen också ligger fast på en viss stavelse (den näst sista) och där betydelseskiljande vokallängd och intonation saknas.

Bulgariskan skiljer sig från makedoniskan genom att ha betydelseskiljande betoning. Detta sydslaviska språk hamnar därigenom i samma grupp som de östslaviska språken ryska, ukrainska och vitryska, vilka alla har just betydelseskiljande betoning men liksom bulgariskan saknar betydelseskiljande vokallängd och intonation.

Ser man till stamförändringar före flexionsändelser får man också en helt annan kategorisering av de slaviska språken än den i de traditionella tre grupperna. Ryskan hamnar då i en grupp helt för sig själv genom att sakna växling i nominalstammen (sg ученик, pl ученики 'elev') men ha sådan i

verbstammen (1 sg presens пеку, 2 sg presens печёшь 'baka'). Bulgariskan karakteriseras däremot av växling både i nominalstammen (sg ученик, pl ученици 'elev') och i verbstammen (1 sg presens пека, 2 sg presens печеш 'baka'). Härigenom hamnar det sydslaviska språket bulgariska i samma grupp som de övriga två östslaviska språken ukrainska och vitryska samt det västslaviska språket polska.

Ovanstående exempel är bara några få bland många. De är emellertid tillräckliga för att visa att uppdelningen i östslaviska, västslaviska och sydslaviska språk inte får uppfattas som alltför strikt. Det är en behändig klassificering men den får på inget vis leda till att man tror att språken inom en och samma grupp har identisk eller ens likartad grammatisk struktur. Uppdelningen är som inledningsvis nämntes främst befogad av språkens geografiska belägenhet samt av vissa i grunden ganska perifera ljudförändringar som ägde rum innan dessa tre grupper spaltades upp i ytterligare språk.

5 Alfabet

De slaviska språken skrivs med antingen det kyrilliska alfabetet eller med det latinska eller, för serbiskans del, med båda. Det äldsta slaviska alfabetet är emellertid varken det kyrilliska eller det latinska utan det glagolitiska. Detta skapades för mer än 1100 år sedan i det uttryckliga syftet att bedriva kristen mission bland slaverna. Under kortare perioder och inom begränsade områden har ytterligare två alfabet använts: det arabiska av den muslimska befolkningen i Bosnien under den turkiska eran samt av slavisrade tatarer i Litauen under 1300-talet och, mera sporadiskt, det hebreiska av judiska köpmän i Polen och Böhmen under medeltiden. Under 1990-talet har man dessutom börjat använda det grekiska alfabetet för de bulgariska dialekter som talas av muslimer (pomaker) i grekiska Trakien.

Det glagolitiska alfabetet

Omkring år 860 vände sig furst Rostislav av Stor-Mähren till den bysantinske kejsaren Mikael III med en begäran om att denne skulle sända slaviska missionärer till Stor-Mähren, vilka skulle predika den kristna läran på folkets eget modersmål, det slaviska språket.

Detta var en utomordentligt känslig fråga, både religiöst och politiskt. Enligt den vid denna tid i Europa allenarådande

religiösa doktrinen kunde den kristna läran endast predikas på tre språk: hebreiska, grekiska och latin. I enlighet med samma doktrin fick inte heller Bibeln finnas på något annat språk än dessa tre och kunde alltså inte översättas. Det slaviska språket skulle, om furst Rostislavs önskemål bifölls, bli det fjärde språket på vilket Bibeln fick läsas och kristendomen predikas.

En fråga av denna oerhörda dignitet – fick Den heliga skrift översättas? – kunde de världsliga myndigheterna inte ensamma besluta om. Också de religiösa ledarna i Konstantinopel måste säga sitt. Den bysantinske patriarken Photius, som också hade en betydande politisk makt, ställde sig, liksom kejsaren och männen kring honom, positiv till att sända slavisktalande missionärer till Stor-Mähren, där kristendomen dittills endast predikats på latin av det tyska prästerskapet. Troligen var det Photius personligen som utsåg Konstantinos/Kyrillos att leda missionen. (Konstantinos var hans ursprungliga namn; Kyrillos var det namn han tog när han vigdes till munk strax före sin död.) Konstantinos/Kyrilos var liksom brodern Methodios från Saloniki. Hans första uppgift blev att skapa ett slaviskt alfabet. Av uppenbara religiösa och politiska skäl kunde detta alfabet inte byggas på något av de tre redan existerande alfabet med vilka hebreiska, grekiska respektive latin skrevs. Hade Kyrilos använt en hebreisk, grekisk eller latinsk modell hade detta oundvikligen implicerat att det slaviska alfabetet och den slaviska översättningen av Bibeln stått i ett beroendeförhållande till och varit underordnade det språk på vilket det slaviska alfabetet byggde. Detta måste obönhörligen undvikas. Ett grekiskbaserat alfabet skulle dessutom ha tolkats som att Stor-Mähren stod i någon form av beroende-ställning till det bysantinska riket, något som skulle ha medfört betydande politiska komplikationer.

Det gällde alltså för Kyrilos att konstruera ett alfabet som dels svarade väl mot det slaviska språkets fonembestånd, helst i ett rent 1:1-förhållande, dels skilde sig maximalt från

а	1	а	1	а	1
б	2	б	2	б	2
в	3	в	3	в	3
г	4	г	4	г	4
д	5	д	5	д	5
е	6	е	6	е	6
ж	7	ж	7	ж	7
з	8	з	8	з	8
и	9	и	9	и	9
н	10	н	10	н	10
(х)					
к	20	к	20	к	20
л	30	л	30	л	30
м	40	м	40	м	40
н	50	н	50	н	50
о	70	о	70	о	70
п	80	п	80	п	80
р	100	р	100	р	100
с	200	с	200	с	200
т	300	т	300	т	300
ѹ, ѿ	400	ѹ, ѿ	400	ѹ, ѿ	400
Ѡ	500	Ѡ	500	Ѡ	500
ѿ	600	ѿ	600	ѿ	600
ѿ	800	ѿ	800	ѿ	800
ѱ, ѿт		ѱ, ѿт		ѱ, ѿт	
҃	900	҃	900	҃	900
҄	90	҄	90	҄	90
҅		҅		҅	
҆		҆		҆	
҇		҇		҇	
҈		҈		҈	
҉		҉		҉	
Ҋ		Ҋ		Ҋ	
ҋ		ҋ		ҋ	
Ҍ		Ҍ		Ҍ	
ҍ		ҍ		ҍ	
Ҏ		Ҏ		Ҏ	
ҏ		ҏ		ҏ	
Ґ		Ґ		Ґ	
ґ		ґ		ґ	
Ғ		Ғ		Ғ	
ғ		ғ		ғ	
Ҕ		Ҕ		Ҕ	
ҕ		ҕ		ҕ	
Җ		Җ		Җ	
Ҙ		Ҙ		Ҙ	
ҙ		ҙ		ҙ	
Қ		Қ		Қ	
қ		қ		қ	
Ҝ		Ҝ		Ҝ	
ҝ		ҝ		ҝ	
Ҟ		Ҟ		Ҟ	
ҟ		ҟ		ҟ	
Ҡ		Ҡ		Ҡ	
ҡ		ҡ		ҡ	
Ң		Ң		Ң	
ң		ң		ң	
Ҥ		Ҥ		Ҥ	
ҥ		ҥ		ҥ	
Ҧ		Ҧ		Ҧ	
ҧ		ҧ		ҧ	
Ҩ		Ҩ		Ҩ	
ҩ		ҩ		ҩ	
Ҫ		Ҫ		Ҫ	
ҫ		ҫ		ҫ	
Ҭ		Ҭ		Ҭ	
ҭ		ҭ		ҭ	
Ү		Ү		Ү	
ү		ү		ү	
Ұ		Ұ		Ұ	
ұ		ұ		ұ	
Ҳ		Ҳ		Ҳ	
ҳ		ҳ		ҳ	
Ҵ		Ҵ		Ҵ	
ҵ		ҵ		ҵ	
Ҷ		Ҷ		Ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
Һ		Һ		Һ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ		һ	
Ҽ		Ҽ		Ҽ	
ҽ		ҽ		ҽ	
Ҿ		Ҿ		Ҿ	
ҷ		ҷ		ҷ	
Ҹ		Ҹ		Ҹ	
ҹ		ҹ		ҹ	
һ		һ			

hebreiskans, latinets och i synnerhet grekiskans alfabet. Enligt den levnadsbeskrivning som finns över Kyrillos, *Vita Constantini*, uppenbarades bokstäverna för Kyrilos av Gud själv eller åtminstone med gudomlig assistans. Detta att bokstäverna i det glagolitiska alfabetet var gudagivna stärkte givetvis det slaviska språkets auktoritet och dess förespråkares krav på att detta språk skulle betraktas som helt jämförbart med hebreiska, grekiska och latin.

Själva termen ”glagolitisk” är av sent ursprung. Den existerade inte under medeltiden och är således högst några hundra år gammal. Den ursprungliga benämningen på detta det äldsta slaviska alfabetet kan i själva verket ha varit ”kyrillisk”, en term som i så fall långt senare fick beteckna ett annat alfabet.

De glagolitiska bokstäverna är komplicerade och tar sin tid både att skriva och att läsa. De svarar emellertid på ett absolut beundransvärt sätt mot det slaviska språkets ljudbestånd, och man kan inte undgå att imponeras av det sätt på villket Kyrilos löste sin uppgift. Alfabetet användes under den mähriska missionen (863–885) och därefter i Bulgarien, där Kyrilos och Methodios lärjungar inte bara fick verka fritt sedan de tvingats lämna Mähren, utan fick mycket stöd av tsar Boris som gått över till kristendomen. I dåvarande västra Bulgarien (dvs dagens Makedonien) fortlevde det glagolitiska alfabetet ett par hundra år. I östra Bulgarien ersattes det glagolitiska alfabetet dock snabbare av det kyrilliska alfabetet med dess vida enklare och mera snabbskrivna tecken. I Kiev-riket nådde det glagolitiska alfabetet aldrig någon större spridning utan där dominerade det kyrilliska alfabetet kraftigt redan från början.

Längst levde det glagolitiska alfabetet kvar i Dalmatiens vid den adriatiska kusten. Under århundradets lopp fick vissa av bokstäverna dock en utformning som skilde sig betydligt från det ursprungliga utseendet. Denna specifikt kroatiska variant av det glagolitiska alfabetet var i bruk ännu in på 1800-talet. I

dagens självständiga Kroatien finns ett nyväckt intresse för det glagolitiska alfabetet. Man kan hitta nyskrivna texter på detta alfabet, till exempel i kyrkor, och det har också kommit ut en lärobok om den glagolitiska skriften.

Det kyrilliska alfabetet

Det är inte närmare känt när eller av vem det kyrilliska alfabetet skapades. Man kan utgå från att det har sitt ursprung i Bulgarien och att det tillkom någon gång under första hälften av 900-talet. Det äldsta bevarade dokumentet med kyrilliskt alfabet är en gravinskrift från 943. Skälet till att man skapade det kyrilliska alfabetet torde främst ha varit den komplicerade utformningen som bokstäverna hade i det för strikt religiöst bruk skapade glagolitiska alfabetet. Det fanns ett behov av bokstäver som var lättare både att skriva och att läsa. Det är möjligt att det kyrilliska alfabetet kan ha skapats för sekulärt bruk och sedan sekundärt spritts till att användas i religiösa skrifter. Vad man vet helt säkert är att det dåtida Bulgarien hade sitt politiska centrum i de trakter där det kyrilliska alfabetet tidigast slog igenom, nämligen i de östra delarna av landet.

Det kyrilliska alfabetet bygger på ett ganska rättframt sätt på det grekiska alfabetet. Detta innebär inte att det var alldelens enkelt att skapa det nya slaviska alfabetet eller självklart hur det skulle gå till. Formkyrkslaviskans ljudsystem skilde sig nämligen markant från den bysantinska grekiskans och liksom i fallet med det glagolitiska alfabetet ville man ha ett alfabet där fonem och bokstav helst svarade direkt mot varandra. Formkyrkslaviskan var exempelvis mycket rik på vokaler med inte mindre än elva kvalitativt olika fonem. Det slaviska språkets nasalvokaler, de så kallade halvvokalerna liksom också ett främre ä-liknande fonem (jat') hade ingen motsvarighet i

bysantinsk grekiska. Flera frikativor och affrikator som fanns i fornkyrkoslaviskan saknades också i grekiskan.

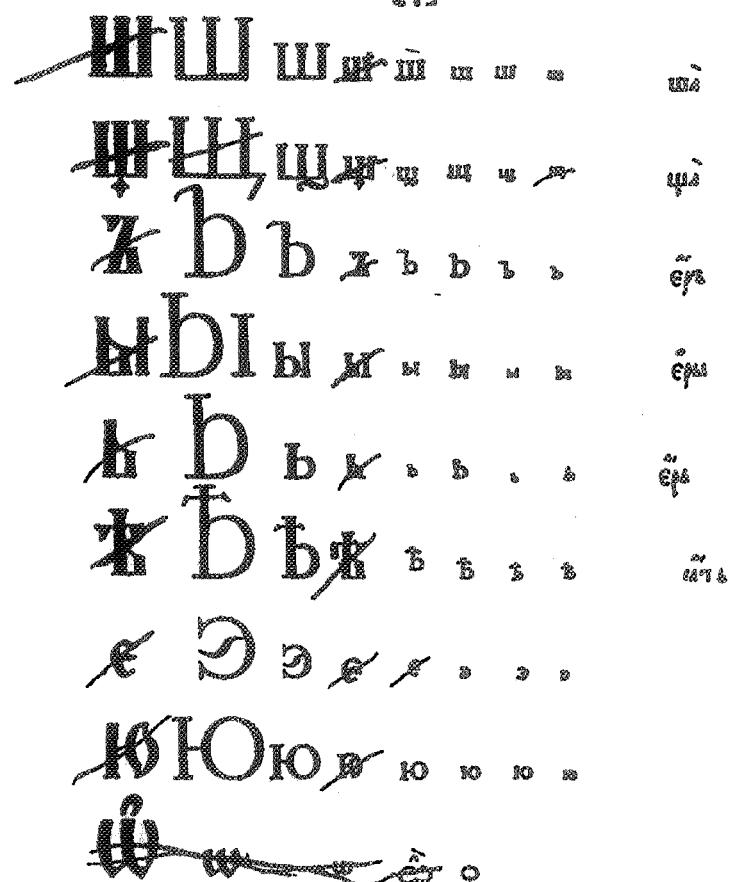
Kyrillos hade på ett lyckosamt sätt skapat ett alfabet som väl svarade mot det slaviska språkets ljudsystem. Den eller de okända lärda män – av bulgariskt och/eller bysantinskt ursprung – som skapade det kyrilliska alfabetet visade gott om- döme när de utgick från Kyrilos beundransvärt skarpa fonem- analys och skapade de nya bokstäverna i överensstämmelse med denna. Det finns därför ett principiellt 1:1-förhållande mellan de glagolitiska bokstäverna och de ursprungliga kyrilliska, något som gör en translitterering från det ena alfabetet till det andra enkel och entydig.

Det kyrilliska alfabetet spred sig snabbt över den ortodoxa slaviska världen. Det används idag för ryska, ukrainska, vit- ryska, rutenska, rusinska, serbiska, bulgariska och makedoniska. Det kyrilliska alfabetet används också för närmare hundra icke-slaviska och icke-indoeuropeiska minoritetsspråk i dagens Ryssland och i de asiatiska republiker som blev självständiga i samband med Sovjetunionens sammanbrott 1991. Man måste dock räkna med försök att återinföra det ursprungliga alfabetet för de språk i före detta Sovjetunionen som hade ett alfabet innan det kyrilliska infördes.

Det kyrilliska alfabetet användes också under närmare 300 år för det romanska språket rumänska; först 1860 gick man för rumänskans del officiellt över till det latinska alfabetet. För albanskan användes det kyrilliska alfabetet vid sidan av det latinska, grekiska och arabiska ända fram till 1908, då man slutgiltigt bestämde sig för att endast använda det latinska.

Det ursprungliga utseendet hos de kyrilliska bokstäverna har modifierats en hel del under århundradenas lopp. Även för den som är van att läsa till exempel ryska kan det därför ta en viss tid att vänja sig vid de fornkyrkoslaviska bokstävernas utformning. Ett annat skäl till att man har vissa initiala svårigheter, är att det fornkyrkoslaviska kyrilliska alfabetet innehåller

14

I Ryssland företogs en alfabetsreform 1710. Den gällde både bokstävernas utseende och vilka bokstäver som skulle finnas i det kyrilliska alfabetet. Grafiskt ändrades bokstäverna betydligt men efter kraftigt motstånd från kyrkligt håll togs bara tre bokstäver bort. Här ses några av tsar Peters egenhändiga stryckningar i reformförslaget.

en rad bokstäver som man inte har behov av i dagens ryska, eftersom den moderna ryskans fonemsystem skiljer sig betydligt från fornkyrkslaviskans.

Precis som när det gäller det latinska alfabetet finns det i dagens kyrilliska alfabet vissa bokstäver som används i ett språk men inte i ett annat. Dagens ryska använder exempelvis 33 bokstäver, makedoniskan 31 bokstäver, medan bulgariskan och serbiskan båda använder 30. De tre bokstäver som finns i ryskan men saknas i bulgariskan är ё, й и och ѕ. Den ryska och

den serbiska varianten av det kyrilliska alfabetet skiljer sig åt på flera punkter än vad den ryska och den bulgariska gör. Trots att det serbiska alfabetet har tre bokstäver färre än det ryska har man ändå sex bokstäver som saknas i ryskans alfabet.

Tidigare har fler bokstäver än de nämnda 33 respektive 30 använts i både ryska och bulgariska. Vid en rättstavningsreform 1917 avskaffade man för ryskans del fyra bokstäver som inte svarade mot något eget fonem, och i bulgariskan fösvann två bokstäver i samband med en rättstavningsreform 1945. När makedoniskan erkändes som ett eget litteraturspråk i Jugoslavien 1944 och därefter snabbt kodifierades, anknöt man till den serbiska varianten av det kyrilliska alfabetet betydligt mer än till den bulgariska. Man införde sålunda sju bokstäver som inte fanns i det bulgariska alfabetet, medan man samtidigt avstod från åtta bokstäver som fanns i detta språk. (Två av dessa åtta strök bulgarerna själva 1945.) Skälet var att man från makedoniskt håll ville markera avstånd till det bulgariska litteraturspråk som ungefär 100 år tidigare skapats ur samma dialektcontinuum. I detta rent bokstavligen markerande av makedoniskans självständighet gentemot bulgariskan och absoluta jämställdhet med detta språk finner vi i viss utsträckning en parallel till Kyrillos lika bokstavligen markerande av fornkyrkslaviskans självständighet gentemot framför allt grekiskan nästan 1100 år tidigare.

I viss utsträckning används alltså olika kyrilliska bokstäver i de olika slaviska språken. Men man finner också fall då en och samma bokstav används i två eller flera slaviska språk men har olika funktion i dessa. Exempelvis förekommer ъ och ѵ i både ryska och bulgariska men med olika funktioner. ъ är i ryska ett så kallat hårt tecken och står inte för något eget fonem. Samma grafem i bulgariskan betecknar dock ett särskilt vokalfonem, en ö-likt mellanvokal som saknas i ryskan. Beträffande ѵ råder på sätt och vis det motsatta för-

Nikolaj Gogols satiriska komedi *Revisorn* utkom 1836. Här är en affisch som tillkännager uppförandet av en föreställning 1871. Observera det hårda tecknet som skrevs efter hård konsonant i slutet av ord ända till 1917.

hållandet. Detta grafem betecknar i ryskan ett särskilt fonem, en lång mjuk tonlös friativa. I bulgariskan står samma grafem dock inte för ett särskilt fonem. Щ betecknar istället en kombination av två skilda fonem, en hård tonlös friativa /š/ + en klusil /t/, vilka regelmässigt borde stavas щт. Bokstaven щ är alltså onödig i bulgariskan på samma sätt som svenska har den onödiga bokstaven x, vilken regelmässigt borde skrivas ks (vilket är precis vad man gör i norska).

Det latinska alfabetet

Det latinska alfabetet är långt äldre än både det glagolitiska och det kyrilliska. Det är belagt från 400-talet f Kr. Ytterst går det tillbaka på det grekiska alfabetet, vilket på 600-talet f Kr kom med grekiska kolonister till den italiska halvön. Det grekiska alfabetet hade i sin tur sina föregångare, men grekerna var de första som konsekvent införde tecken inte bara för konsonanterna utan också för vokalerna.

På den italiska halvön talades det vid denna tid en lång rad språk. Förutom latin talades bland annat också de närmestsläktade språken umbrisca och oskiska (oscanska) samt etruskiska, ett av de få icke-indoeuropeiska språk som vid denna tid alltjämt fanns kvar i Europa som ett minne från den redan då avlägsna tid innan indoeuropeerna dök upp på scenen.

Etruskerna utvecklade ett eget alfabet på grundval av det grekiska tidigare än sina indoeuropeiska grannar. När dessa sedan i sin tur utvecklade alfabet för sina modersmål latin, umbrisca, oskiska med flera, så skedde detta inte direkt från det grekiska alfabetet utan i huvudsak på grundval av det alfabet som etruskerna hade skapat. I fråga om skriftens utformning finns det således en länk genom seklerna, väl värd att begrunda, från ett av de sista för-indoeuropeiska språken i

Europa ända fram till dagens alla moderna språk som skrivs med det latinska alfabetet, inklusive naturligtvis svenska.

Det latinska alfabetet används av alla katolska och protestantiska slaviska folk, medan de ortodoxa slaviska folken använder det kyrilliska alfabetet. Det finns alltså en klar parallelism mellan trosbekännelse och bruk av alfabet. Detta innebär att alla västslaviska språk (utom mikrospråket rusinska) skrivs med det latinska alfabetet. Detsamma gäller för de nordliga sydslaviska språken slovenska och kroatiska. Det bosniska språket, vars infödda talare främst är muslimer, skrivs i realiteten enbart med det latinska alfabetet. För serbiskans del råder en geografisk uppdelning. I större delen av Serbien använder man det kyrilliska alfabetet men i det mång-ethniska Vojvodina och i synnerhet i dess största stad Novi Sad domineras det latinska alfabetet. Fördelningen av alfabet på språk framgår av tabell 2.

Tabell 2. De slaviska språkens fördelning på det latinska och det kyrilliska alfabetet. Serbiska skrivs i första hand med det kyrilliska alfabetet men kan också skrivas med det latinska.

<i>Latinskt</i>	<i>Kyrilliskt</i>
Bosniska	Bulgariska
Högsorbiska	Makedoniska
Kasjubiska	Rusinska
Kroatiska	Rutenska
Lågsorbiska	Ryska
Polska	Serbiska
Serbiska	Ukrainska
Slovakiska	Vitryska
Slovenska	
Tjeckiska	

Latinet hade ett ljudsystem som skilde sig ganska kraftigt från ljudsystemet i många av de språk som senare övertog det latinska alfabetet. I svenska har vi till exempel fem bokstäver som inte har någon faktisk funktion (c, q, x, w, z) utan som enbart innebär att det blir svårare att stava. Å andra sidan saknar vi bokstavstecken för tre fonem, nämligen för /š/ (som i stjärna, sköld, själ etc), /č/ (som i kåra, tjära) och för /ŋ/-fonemet sist i ord som äng, säng etc. I dessa fall använder vi bokstavskombinationer, i fallet med /š/ en lång rad olika. Det bör i sammanhanget noteras att i motsats till slaverna hade germanerna ett eget alfabet långt innan det latinska alfabetet introducerades i samband med kristendomens införande. Detta alfabet, runalfabetet, är belagt redan på 100-talet.

För att det latinska alfabetet skall bli funktionellt för språk för vilka det inte ursprungligen skapades, har man infört olika slags diakritiska tecken i form av streck, punkter, hakar etc. I svenska använder vi å, ä, och ö på detta vis, ehuru inte alldeles konsekvent; fonemet /å/ stavas i rätt många ord med o. Detta leder ibland till vacklan i uttalet, i synnerhet vid främmande ord; även bildade svenskar kan känna sig osäkra på om ett ord som 'kora' skall uttalas med o- eller å-ljud. Och den skrivna formen 'dom' kan beroende på betydelsen uttalas på tre olika sätt, nämligen som kort å-ljud, långt å-ljud och kort o-ljud. I 'domedag' uttalas vokalen i samma bokstavskombination till råga på allt på ett fjärde sätt, som långt o-ljud!

I de slaviska språk som infört det latinska alfabetet använder man sig både av diakritiska tecken och av bokstavskombinationer för att beteckna fonem som saknar särskild bokstav i alfabetet. Tjeckiskan har infört ett mycket regelbundet system med tre olika slags diakritiska tecken, vilket gör att förhållandet mellan skrift och uttal är förutsägbart. Om man utgår från den skrivna formen räcker det med att man lär sig ett par regler och sedan känner man till uttalet för alla ord man träffar på i texterna.

I motsats till förhållandet i de flesta andra slaviska språk kan tjeckiska vokaler vara fonologiskt antingen långa eller korta, dvs längden har betydelseskiljande funktion. I svenska, som också har betydelseskiljande vokallängd, markeras långa vokaler i princip genom att efterföljande konsonant enkeltecknas: jfr *dam* och *damm*, *lam* och *lamm*. En mängd undantag finns dock: *kam*, *sam*, *kom*, *som*, *hon*, *han* etc. I finskan har man infört det radikala greppet att undantagslöst dubbelteckna långa vokaler: *aa*, *ee*, *ii* etc. Tjeckiskan har valt ett tredje sätt. Där betecknas långa vokaler konsekvent med det diakritiska tecknet "čárka": *í*, *é*, *á*, *ó*, *ú*. På detta vis åtskils tjeckiskans totalt tio vokalfonem också alltid i skriften.

smart!

Antalet konsonantfonem i tjeckiskan är 25. Flera av dessa saknar motsvarighet i latinet och då använder tjeckiskan det diakritiska tecknet "háček", t ex *č*, *š*, *ž* och *ř*. På detta sätt skiljer man till exempel den alveodontala frikativan /s/ från den postalveolara frikativan /š/.

Också tjeckiskan håller sig precis som svenska med bokstäver som inte motiveras av språkets fonemsystem och alltså är överflödiga. Det tredje diakritiska tecknet, "kroužek", en ring placerad över bokstaven u, utgör ett sådant fall. Denna bokstav betecknar helt enkelt långt /u:/ men används istället för ú i mitten och slutet av ord. Också y och ý är överflödiga bokstäver och står för samma vokaler som bokstäverna i respektive í.

Bara i ett enda fall använder tjeckiskan en bokstavskombination för att beteckna ett fonem, nämligen ch. Denna bokstavskombination avser den velara tonlösa frikativa som i stort sett svarar mot bakre uttal av ord som svenska stjärna, sköld och själ.

Polskan lämpade sig kanske sämst av alla slaviska språk för det ursprungliga latinska alfabetet. I dagens polska använder man sig av diakritiska tecken vid inte mindre än nio bokstäver för att återge det rika polska fonemsystemet med dess framför

5 Alfabet

allt många konsonanter och därtill av tre bokstavskombinationer. Bokstäver med diakritika är: č, ñ, š, ó, Ł, ź, ż, à, è. Bokstavskombinationerna är: cz, rz, sz. Dessa står för fonemen /č/, /ž/ respektive /š/.

6 Transkribering och translitterering

Man måste skilja strikt på transkribering och translitterering. Transkribering är ett allmänt spritt sätt att överföra text från ett alfabet till ett annat. Den används främst i vad man kan kalla populära texter, dvs i tidningar och skönlitteratur. Transkribering förekommer också i vissa vetenskapliga sammanhang. Inom litteraturvetenskapen, liksom också inom flera andra vetenskapsgrenar, används sålunda ganska ofta transkribering.

Translitterering är i motsats till transkribering en absolut exakt metod att överföra text från ett alfabet till ett annat. Den används i vetenskapliga, framför allt språkvetenskapliga sammanhang. Translitterering används också av de vetenskapliga biblioteken, till exempel Kungliga Biblioteket i Stockholm och Carolina i Uppsala.

En tredje term, transkription, brukar användas om fonetisk, alltså strikt ljudenlig skrift. Fonetisk transkription brukar sättas inom hakparentes, medan transkriberade och translittererade texter skrivs på precis samma sätt som originalen. Av naturliga skäl kommer transkription inte att vidare behandlas nedan.

Transkribering

De kyrilliska bokstäverna behöver naturligtvis ofta transkriberas till latinska. Detta gäller framför allt geografiska namn och personnamn. Det går ju till exempel knappast en dag utan att man ser namnet på åtminstone någon rysk politiker i dagstidningarna. Något till alla delar accepterat och därför allmänt använt transkriberingssystem finns inte. De flesta kyrilliska bokstäverna vållar givetvis inga bekymmer eftersom de har direkta motsvarigheter i svenska. Problem uppstår dock för kyrilliska bokstäver som inte har något motsvarande ljud i svenska och därför inte heller något bokstavstecken. Efternamnet på den tidigare sovjetiske partiledaren Nikita Chrustjov stavades på åtminstone fyra olika sätt i svenska dagstidningar (Chrustjov, Chrustjev, Krustjov, Krustjev). Den ryska stavningen var Хрущев med betoningen på andra stavelsen och uttalet /o/. Namnet kunde därför ha stavats med den sällan använda bokstaven ё. Vissa tidningar följde alltså stavningen med e medan andra följde uttalet.

Ryskans tonande s-ljud (bokstaven з) och tonande sj-ljud (bokstaven ж) saknar motsvarighet i svenska. Ibland använder man vid transkriberingen bokstaven z respektive bokstavskombinationen zj för att markera tonaliteten, ibland gör man det inte. I det senare fallet svarar alltså en bokstav i den svenska transkriberingen mot två i den ryska stavningen (s svarar mot både c och з, sj mot både ї и иж). I de svenska utgåvorna av Nobelpristagaren Aleksandr Solzjenitsyns verk stolas sålunda författarens efternamn med sj, fastän det rör sig om ett tonande ljud (ж). Skälet till detta uppges vara att eftersom det inte finns något tonande sj-ljud i svenska så bör det inte heller markeras. Detta är en tvivelaktig inställning, eftersom vi ju faktiskt anstränger oss att uttala de tonande motsvarigheterna till s- och sj-ljuden som tonande i exempelvis engelska namn. Kanske vore det bättre att markera

ryskans tonande ljud även när vi använder det latinska alfabetet.

I vissa fall följer man numera konsekvent stavningen i stället för uttalet när man transkriberar. De flesta av ryskans tonande konsonantfonem (och därmed tonande bokstavstecken) sist i ord uttalas tonlöst. Exempelvis uttalas den kyrilliska bokstaven в som [f] sist i ord, inte som [v]. Men i de många ryska namn som slutar just på bokstaven в, skriver man vid transkriberingen till svenska v och inte f, till exempel Tjechov. Under det tidiga 1900-talet skrev man dock ibland ett dubbletecknat f i sådana fall och sådana stavningar finns kvar i några svenska släktnamn av ryskt ursprung.

Transkriberingen följer som framgått än uttalet, än stavningen. I engelskan är man angelägen om att undvika latinska bokstavstecken som i engelskan har ett annat ljudvärde än i ryska. Den ryska bokstaven för /j/-fonemet, ѹ, vållar inga problem vid transkribering till svenska utan stavas konsekvent med bokstaven j. I engelska har denna bokstav ett annat uttalsvärde. I början på ord står den regelmässigt för en affrikata; jämför det engelska och det svenska uttalet av ord som jeans, juice och jazz. För att undvika ett felaktigt uttal skriver man dock vid transkribering till engelska ryskans ѹ som y. Detta hittar man dock också ibland i svenska tidningar. I sådana fall ser man alltså direkt att journalisten inte har utgått från ryskan utan har hämtat materialet eller gjort en översättning av artikeln från engelska.

Ett annat exempel på skillnader i transkribering är tj-fonemet, alltså ryskans bokstav ч. I svenska texter stavas detta fonem (som har ett så kallat t-förslag, dvs uttalas som i finlandssvenska) tj, i engelska dock ch. I svenska texter har ch en annan funktion och svarar mot den ryska bokstaven x. Namnet på den store ryske författaren Антон Чехов skrivs dock på svenska Anton Tjechov men på engelska Anton Chekhov.

Transkriberingsreglerna när man överför kyrillisk skrift till latinsk varierar alltså från språk till språk. Ett och samma namn kan med andra ord få olika stavning inte bara på svenska och engelska. Även språk som norska, finska, tyska och franska transkriberar ofta på ett annat sätt än svenskans. Svenskans Tjechov och engelskans Chekhov blir exempelvis på norska Tsjekhov, på finska Tshehov, på tyska Tschechow och på franska Tchekhov. I dessa sex språk finner vi alltså sex olika stavningar!

Mellan de språk som skrivs med kyrillisk skrift behövs ju ingen transkribering, till exempel när ryska namn förekommer i bulgarisk text eller omvänt. Ändå får man se upp med stavningen. Denna följer nämligen stavnings- och uttalsreglerna för det språk man översätter till. Detta är överraskande för en svensk. I skrift försvenskar vi inte i enlighet med det franska uttalet till exempel det geografiska namnet Bordeaux till Bordå. Just den typen av stavningsförändringar gör man emellertid mellan de språk som skrivs med det kyrilliska alfabetet. Som nämntes i föregående kapitel finns bokstaven ъ i både det ryska och det bulgariska alfabetet men med helt olika funktion. I bulgariskan betecknar bokstaven ett vokalfonem som saknas i ryskan. När ett bulgariskt namn som innehåller bokstaven ъ förekommer i en rysk text, byter man därför i ryskan ut ъ mot ы, dvs vokaltecknet för det ljud som för ett ryskt öra tycks ligga närmast bulgariskans ъ. Det bulgariska efternamnet Гълъбов stavas därför på ryska Гылыбов.

Som ett exempel i motsatt riktning – från ryska till bulgariska – kan man ta den ryske författaren Maxim Gorkijs efternamn. Detta skrivs på ryska Горький. På bulgariska stryker man det mjuka tecknet, vilket inte kan förekomma före konsonant i bulgariska eftersom konsonanter aldrig är mjuka i den ställningen. Man stryker vidare ѹ sist i namn eftersom bulgariska namn inte uttalas och därför heller inte skrivs på detta

sätt. Det ryska namnet Горький skrivas därför på bulgariska Горки.

Den ovan nämnde sovjetiske partiledaren Nikita Chrustjov skrivas på ryska Никита Хрущев. På bulgariska skrivas efternamnet emellertid Хрущов. Skälen är dels, som nämndes ovan, att bokstaven щ har olika funktion i ryska och bulgariska, dels att bokstaven e aldrig kan beteckna ett å-liknande ljud i bulgariskan. Man får också se upp med dubbeltecknade konsonanter. I motsats till i ryskan förekommer sådana som regel inte i bulgariskan. För främmande namn spelar det då i bulgariskan ingen roll om dessa hämtats från ett språk med kyrilliskt eller med latinskt alfabet. De dubbeltecknade konsonaterna enkeltecknas alltid. Det ryska stadsnamnet Одеса blir därför på bulgariska Одеса. På samma sätt blir det svenska personnamnet Gunilla Fredriksson Гунила Фредриксон.

Minst lika ofta som man har behov av att transkribera från det kyrilliska alfabetet till det latinska, har man förstås behov av att transkribera åt det motsatta hålet. Det går naturligtvis inte att läsa en rysk tidning utan att hitta åtskilliga västeuropeiska personnamn och geografiska namn. Principen vid transkribering till det kyrilliska alfabetet är att man inte bryr sig så mycket om stavningen utan håller sig så nära uttalet som möjligt. Det innebär att till exempel det ovannämnda franska geografiska namnet Bordeaux på ryska stavas Бордо. De franska författarnamnen Camus och Sartre blir på ryska enligt samma princip Камю och Сартр. Den kyrilliska stavningen av engelska städer och fotbollslag kan på grund av engelskans oregelbundna stavning skilja sig ganska rejält från det latinska originalet. Det kan ta ett ögonblick att stava sig igenom Миддлсбро och inse att det rör sig Middlesbrough eller att uppfatta att de fem bokstäverna Челси måste stå för Chelsea. Leicester stavas Лестер och Newcastle Ньюкасл. Även för den som är van att läsa kyrillisk skrift kan det ta ett tag att

dechiffrera Уэнсдэй och förstå att det rör sig om det senare ledet i namnet på fotbollslaget Sheffield Wednesday.

Det är inte svårt att förstå bakgrunden till denna i ryskan (och andra språk med kyrillisk skrift) konsekvent tillämpade transkriberingsregel. Den får dock den olyckliga följen att när ryssar transkriberar tillbaka västerländska namn från kyrillisk skrift till latinsk, så blir stavningen på ursprungs-språket mycket ofta felaktig.

Translitterering

Transkribering får som nämntes inledningsvis inte blandas ihop med translitterering. Man transkriberar vid översättning av skönlitteratur, i tidningstext och ofta också i samhällsvetenskapliga och litteraturvetenskapliga sammanhang. I rent språkvetenskapliga sammanhang använder man däremot så gott som alltid en annan metod: translitterering. Ordet kommer från latinets ord littera 'bokstav', vilket anger exakt vad det handlar om: att bokstav för bokstav överföra den kyrilliska skriften till latinsk. Ingen kyrillisk bokstav i ett visst språk kan skrivas med latinsk på mer än ett sätt. Stora bokstäver, punkter, kommatecken etc återges exakt som de finns återgivna i den kyrilliska texten. I vissa fall återges en kyrillisk bokstav med en bokstavskombination som då måste vara entydig och inte kan misstolkas: x skrivs exempelvis ch, ю skrivs ju och я skrivs ja. För övrigt använder man vid behov diakritiska tecken. Bokstaven Ч translittereras till exempel undantagslöst č, ІІ undantagslöst š etc. Speciellt bör man se upp med den latinska bokstaven c. Vid translitterering svarar denna bokstav mot den kyrilliska bokstaven ц (vid transkribering som regel: ts).

En fördel med denna metod är att man alltid kan "skriva tillbaka" en latinsk text till kyrillisk utan att riskera att göra

fel. Detta går alltså utmärkt även om man inte kan språket i fråga. Vid transkribering kan man till exempel vara osäker på om sj står för bokstavskombinationen s + j eller bokstavskombinationen z + j, eller om den svarar mot det kyrilliska tecknet för sje-fonemet (щ) eller för zje-fonemet (ж). Vid translitterering finns aldrig någon sådan osäkerhet. Det enda som krävs vid translitterering är stor noggrannhet.

Translitterering används som sagt i språkvetenskapliga sammanhang, inklusive de vetenskapliga bibliotekens kataloger. I tabell 3 visas det translittereringssystem som används i bland annat den nordiska slavistiska tidskriften *Scando-Slavica* liksom av samtliga svenska vetenskapliga bibliotek. Observera att man måste veta från vilket språk man translittererar, eftersom identiska bokstäver i ett par fall translittereras på olika sätt.

Translitterering kan kännas främmande i början, både att skriva och att läsa. Man lär sig emellertid både att skriva och att läsa mycket fort, och sedan läser och skriver man translittererad text lika snabbt som kyrillisk text. Nedan återges några rader ur Maxim Gorkijs roman *En mor* först med kyrillisk skrift på ryska och sedan i translittererad form:

Рабочие заволновались. Особено обидело их, что служащие не входили в число плательщиков нового залога.

Павел был болен в субботу, когда вывесили объявление директора о сборе копейки; он не работал и не знал ничего об этом.

Rabočie zavolnovalis'. Osobенно obidelo ich, čto služaščie ne vchodili v čislo platel'ščikov novogo zaloga.

Pavel byl bolen v subbotu, kogda vyvesili ob'javlenie direktora o sbore kopejki; on ne rabotal i ne znal ničego ob ētom.

6 Transkribering och translitterering

Tabell 3. Vetenskaplig translitterering av de kyrilliska bokstäverna.

А а	А а	Р р	Р р
Б б	Б б	С с	С с
В в	В в	Т т	Т т
Г г	G g (ukrainska och vitryska: H h)	Ћ ћ	Ć ć
Г г	G g	Ү ү	U u
Ѓ ѓ	Ѓ ѓ	Ӯ ӯ	Ӯ ӯ
Д д	D d	Ф ф	F f
Ђ ђ	Ђ ђ	Х х	Ch ch (serbiska och makedoniska: H h)
Е е	E e	Ц ц	С с
Ё ё	Ё ё	Ч ч	Č č
Ӗ є	Ӗ є	Џ џ	Dž dž
Ж ж	Ž ž	Ш ш	Š š
Ӟ ӟ	Z z	Ҫ ҫ	Ҫ ҫ (bulgariska: Ş t)
Ӡ ӡ	Dz dz	҆ ҆	Ryska: Inne i ord: '' Sist i ord: Utelämnas
И и	I i (ukrainska: Y y)	Ҋ Ҋ	Bulgariska: Ä ä Sist i ord i texter före 1945: Utelämnas
Ӣ Ӣ	J j	Ҍ Ҍ	
Ӣ Ӣ	I i	Ҏ Ҏ	
Ӣ Ӣ	Ӣ Ӣ	ҏ ҏ	
Ӣ Ӣ	J j	҈ ҈	
Ӣ Ӣ	K k	҉ ҉	
Ӣ Ӣ	Ӣ Ӣ	Ҋ Ҋ	
Ӣ Ӣ	L l	ҍ ҍ	Y y
Ӣ Ӣ	Lj lj	Ҏ Ҏ	
Ӣ Ӣ	M m	Ҏ Ҏ	Ѐ ē
Ӣ Ӣ	N n	҈ ҈	Ӗ ĕ
Ӣ Ӣ	Nj nj	Ҍ Ҍ	Ѩ Ѩ
Ӣ Ӣ	O o	ҏ ҏ	Ѩ Ѩ
Ӣ Ӣ	P p	҈ ҈	Ja ja

7 De slaviska språkens struktur

I fråga om grundläggande grammatisk struktur kan de slaviska språken delas upp i två grupper, en stor som består av samtliga slaviska språk utom bulgariska och makedoniska och en liten som alltså består av dessa två sydslaviska språk. Vissa sydliga serbiska dialekter utgör övergångsformer mellan de båda grupperna.

Huvudgruppen: exemplet tjeckiska

Huvudgruppens grammatiska struktur exemplifieras här med tjeckiska som utgångspunkt. Jämförelser görs också med andra språk, främst ryska.

Tjeckiskan är nära släkt med slovakiskan. Det finns övergångsdialekter mellan dessa båda språk men standardspråken har dock inte baserats på dessa, de mest närliggande dialektarna. Under den tid Tjeckoslovakien existerade, dvs fram till och med 1992, hörde alla tjecker och slovaker dagligen båda språken i radio och teve. Man var alltså van vid varandras språk och något behov av översättning eller tolkning från det ena språket till det andra förelåg inte. Efter landets delning i Tjeckien och Slovakien den 1 januari 1993 har situationen förändrats. I synnerhet den yngsta generationen tjecker har hört så litet slovakiska att detta språk för dem låter ovant och främmande. Kanske kan man jämföra situationen idag med

den mellan svenska och norska. Normalt förstår vi varandra bra men det finns ord och uttryck som antingen saknas i det andra språket, som finns men har en annan betydelse i detta, eller som visserligen har samma betydelse men med ett helt annat stilvärde. Ord av kategorierna två och tre (samma eller likartat ord men med annan betydelse eller annat stilvärde), så kallade falska vänner, är överhuvudtaget ett ganska utmärkande drag generellt mellan de slaviska språken och ingalunda bara mellan de mycket närsläktade tjeckiska och slovakiska.

Betoningen i tjeckiskan ligger alltid på första stavelsen. Betoningen är med andra ord inte fonologisk i tjeckiskan, den är alltså inte betydelseskiljande. Detta gäller också för polska, som dock har betoningen på näst sista stavelsen. I ryska är betoningen däremot både fri och rörlig, dvs den kan i princip ligga på vilken stavelse som helst och den kan flytta sig från en stavelse till en annan när man byter böjningsform, till exempel från singularis till pluralis eller hos adjektiv från femininum till neutrum. I tjeckiska tar dock enstaviga prepositioner över betoningen från det näst följande ordet i nominalfrasen, något som också kan ske i exempelvis ryska. Å andra sidan finns det i tjeckiska vissa enstaviga grammatiska ord, så kallade enklitika, som alltid är obetonade och uttalas tillsammans med det föregående betonade ordet. Det kan rent av finnas tre sådana obetonade ord i rad, till exempel 'Naučil jsem se to loni', 'Jag lärde mig det i fjol', där bara stavelsen 'na' och 'lo' är betonade.

I motsats till bland annat ryska och polska skiljer tjeckiskan på långa och korta vokalfonem. I svenska skiljer vi också på långa och korta vokalfonem men trots detta vållar tjeckiskans långa vokaler bekymmer för svenskar. Skälet är att de långa vokalerna i tjeckiskan kan vara obetonade, till exempel stå i en final stavelse som ju i tjeckiskan alltid måste vara obetonad, medan de långa vokalerna i svenska i princip alltid är beto-

nade. För en svensk sammanfaller betoning och längd, och i tjeckiska ord som 'papír' och 'román' uppfattar en svensk där-för gärna den andra och alltså obetonade vokalen som betonad just därför att den är lång. Tjecker som talar svenska har det motsatta problemet. De förlänger gärna en obetonad vokal, särskilt i en final stavelse, vilket ger många svensktalande tjeckers svenska en speciell satsrytm.

Tjeckiskan är precis som ryska, polska, serbiska och kroatiska med flera ett flekterande språk, dvs relationerna mellan orden i satsen avgörs som regel med hjälp av böjningsformer.

Substantiven har som i flertalet andra slaviska språk, liksom också svenska, två numerus: singularis och pluralis. Man har tre genus, maskulinum, femininum och neutrum, att jämföra med svenskans två. När det gäller antalet kasus skiljer sig huvudgruppen av slaviska språk med sina sex kasus (nominativ, genitiv, dativ, ackusativ, instrumentalis och lokativ) kraftigt mot svenska som bara har två (huvudkasus och genitiv). Vissa slaviska språk, däribland tjeckiska men ändå inte ryska eller slovakiska, har dessutom en särskild tilltalsform, vokativ. Det är en definitionsfråga om vokativ skall betraktas som ett sjunde kasus eller inte. Vokativen är förvisso en morfologiskt distinkt form, men i motsats till de "äkta" kasusen saknar vokativens ändelse syntaktisk funktion; vokativen förekommer endast syntaktiskt isolerad, nämligen i tilltal och utrop.

Nominativ kan i tjeckiska, liksom i andra slaviska språk, anses vara "grundkasus". Det är den form man använder som uppslagsform i lexikon. Nominativen används som subjekt och predikatsfyllnad.

Genitiv är det vanligaste attributkasuset. Genitivattribut är således betydligt vanligare i tjeckiskan än i svenska, där motsvarande konstruktion istället ofta är ett sammansatt ord eller ett prepositionsuttryck. Ett exempel: 'cena kávy' betyder ordagrant 'pris kaffets'. Men motsvarande svenska genitivkonstruktion 'kaffets pris' är ju inte naturligt språkbruk, utan

den svenska motsvarigheten till den tjeckiska genitivkonstruktionen blir 'kaffepriset' eller 'priset på kaffe'. Genitiv används också efter räkneorden 'fem' och uppåt samt efter kvantitetsord motsvarande svenskans '(hur) många', '(hur) mycket', 'få', 'lite' etc. Även vissa prepositioner kräver genitiv liksom också vissa verb. Det finns vidare några andra funktioner; exempelvis används genitiv för datumangivelse. I till exempel ryska används genitiv i stället för ackusativ vid negerade objekt, men i modern tjeckiska har detta bruk försvunnit.

Dativ används som indirekt objekt i konstruktioner av typen 'ge *ngn ngt*', 'meddela *ngn ngt*' samt som objekt efter vissa verb, till exempel 'hjälpa', 'tacka', 'förstå'. Dativ används också efter vissa prepositioner, i opersonliga konstruktioner av typen 'jag fryser' (ordagrant: 'mig är kallt') samt i vissa andra uttryck.

Ryska substantiv böjs i sex kasus: nominativ, genitiv, dativ, ackusativ, instrumentalis och lokativ. Här påpekar musen för ledaren att det är bara i singularis de böjs olika.

Akkusativ är den vanligaste objektsformen. Ackusativformen används både vid direkt objekt och efter vissa prepositioner. Man bör observera att negerat direkt objekt står i ackusativ och inte i genitiv i motsats till i flera andra slaviska språk, till exempel ryska. Ackusativ används också i vissa adverbiala konstruktioner.

Instrumentalis används liksom i flertalet andra slaviska språk för att beteckna ett ”instrument” eller ”verktyg” i vidsträckt bemärkelse. I många fall motsvarar det då den svenska prepositionen ’med’, till exempel ’skriva med en blyerts-penna’, ’låsa med nyckel’. Instrumentalis används också vid färdmedel efter rörelseverb, till exempel ’åka tåg/buss/bil’. Den används också efter vissa prepositioner och som objekt efter vissa verb, ibland även som adverbial. I passivkonstruktioner fungerar instrumentalis som uttrycksform för agens: ’Bilen kördes av *honom*’.

Lokativ används för att beteckna platsen för en aktivitet eller ett tillstånd. Detta kasus kan endast användas efter preposition, mera exakt efter prepositionerna v, na, o, pře, po.

Vokativ används som nämnts endast i tilltal och i utrop. Den används i praktiken bara för personer samt i vissa fasta, milda kraftuttryck av typen ’Herre Gud!’. Vokativen har särskilda former endast i singularis. I pluralis sammanfaller vokativformerna med nominativens.

Adjektiv och *flertalet pronomen* (i huvudsak possessiva och demonstrativa) kongruensböjs med substantivet i genus, numerus och kasus. Detta gäller både i attributiv och predikativ ställning.

Personliga pronomen böjs i sex kasus (särskild vokativform saknas). I 3:e pers sg har det personliga pronomenet alltid samma genus som det ord det syftar på, oberoende av om detta ord betecknar en person eller ett föremål. Pronomenet följer alltså grammatiskt genus, inte naturligt kön. Både för att beteckna exempelvis en student (tj. ’student’) eller ett träd

(tj. 'strom') använder man alltså pronomenet 'han' (tj. 'on'). Liksom i övriga slaviska språk och i svenska kan 2:a pers pl 'vy' (sv. 'ni') användas både om flera personer och om en person som man är ni med.

Possessivt adjektiv måste användas i stället för genitiv när det gäller en person i singularis benämnd med endast ett ord. Det innebär att i ett uttryck som 'Karel Čapeks roman' använder man genitiv precis som i till exempel svenska eller ryska: 'román Karla Čapka'. Men om man enbart säger 'Čapeks roman' måste man använda possessivt adjektiv: 'Čapkův román'. Det possessiva adjektivet kongruensböjs med huvudordet i fråga om genus, numerus och kasus.

Verbet har som i andra slaviska språk speciella personändelser, tre i singularis och tre i pluralis. Eftersom varje person har sin särskilda ändelse är personliga pronomen överflödiga och kan utelämnas. De används dock för att betona motsats mellan olika personer liksom också av stilistiska och rytmiska skäl.

Det finns tre modus: indikativ, imperativ och konditionalis. Tjeckiskan har liksom ryskan och polskan endast tre tempus. Detta kan jämföras med åtta tempus i svenska och nio i bulgariskan. Tempusen i tjeckiskan, presens, preteritum och futurum, svarar på det hela taget mot begreppen nutid, dåtid och framtid.

Ett skäl till att tjeckiskan klarar sig bra med bara tre tempus är att detta språk i likhet med alla andra slaviska språk har den grammatiska kategorin aspekt. Även om aspektkategorin vid behov kan uttryckas på ett eller annat sätt i alla språk, till exempel lexikaliskt, är det av alla indoeuropeiska språkgrupper bara den slaviska som konsekvent utvecklat aspekterna till en fullt utbyggd kategori.

Aspekterna fungerar i tjeckiskan i stora drag som i övriga slaviska språk. För i princip varje svenska verb finns det i tjeckiskan två verb, ett i imperfektiv eller ofullbordad aspekt

och ett i perfektiv eller fullbordad aspekt. Mot det enda svenska verbet ”köpa” svarar alltså två tjeckiska verb, nämligen verben i aspektparet kupovat:koupit. Man kan säga att det imperfektiva verbet koncentrerar sig på handlingens förlopp alternativt att handlingen är upprepad, medan det perfektiva verbet betraktar handlingen som avslutad. Vissa verb saknar den perfektiva formen, ett fåtal den imperfektiva. I vissa fall kan man tala om biaspektuella verb, när verbet i realiteten har båda funktionerna.

Aspektkategorin genomsyrar hela verbsystemet i tjeckiskan precis som i alla övriga slaviska språk. Även om det inte är svårt att lära sig huvudprinciperna i aspektbruket, så förblir de finare distinktionerna i detta en stötesten för alla som inte har aspektkategorin fullt utvecklad i sitt modersmål.

Ordbildning sker i tjeckiska liksom i övriga slaviska språk oftast genom avledning, dvs med hjälp av prefix och suffix. Sammansättning som är så vanligt i svenska är sällsynt. Det finns många ordbildande prefix och i synnerhet suffix i tjeckiskan. Med hjälp av suffix bildar man till exempel feminina yrkesbetecknande substantiv: učitel – učitelka (lärare – lärarinna), úředník – úřednice (manlig tjänsteman – kvinnlig tjänsteman), předseda – předsedkyně (manlig ordförande – kvinnlig ordförande). Det är obligatoriskt att använda dessa suffix när man talar om kvinnor. I svenska är det möjligt att säga både ’författare’ och ’författarinna’ om en kvinnlig författare, men i tjeckiska måste man säga spisovatel respektive spisovatelka. Vid personnamn skiljer man konsekvent på manliga namnformer och och kvinnliga namnformer, till exempel Novák och Nováková, Havel och Havlová. Det är intressant att detta suffix även används för utländska namn. Selma Lagerlöf heter därför på tjeckiska Selma Lagerlofová.

Diminutivformer av substantiv är synnerligen karakteristiska för tjeckiskan liksom överhuvudtaget för de slaviska språken. Mest förekommer de vid substantiven men de kan

också finns i andra ordklasser. Av strom bildar man stromek 'ett litet träd', av okno okénko 'ett litet fönster' etc. Diminutivformen markerar inte bara att något är mindre utan den implicerar ofta också ett drag av intimitet eller känsloförhållande.

Viktiga är också verbprefixen. De modifierar i större eller mindre grad verbs grundbetydelse, till exempel jít – přejít – projít – obejít = gå – gå över – gå genom – gå runt, žít – přežít = leva – överleva.

Ordföljden är relativt fri. Detta beror på att ordföljden, i motsats till i kasusfattiga språk som svenska, ofta är irrelevant för att visa de syntaktiska relationerna mellan orden. Dessa relationer framgår ju av böjningsformerna. Ordföljden kan istället användas som ett rent stilistiskt medel eller för att framhäva något element i satsen, till exempel skillnaden mellan 'Nikolaj Gogol skrev romanen *Döda själar*' och 'Det var Nikolaj Gogol som skrev romanen *Döda själar*'. Tjeckiskan ändrar i sådana fall inte den grammatiska konstruktionen som man gör i svenska utan enbart ordföljden. Undantag från regeln att ordföljden är relativt fri finner man hos de tidigare nämnda enklitiska orden, vilka följer mycket strikta ordföljdsregler.

Ett drag som skiljer tjeckiskan från flera andra slaviska språk är att det parallellt existerar två "språknivåer", nämligen det kodifierade skriftspråket (spisovná čeština) och "allmän-tjeckiskan" (obecná čeština). Den sistnämnda används i icke-officiella sammanhang och är det egentliga modersmålet för de flesta tjecker (undantag utgör en del av Mährenborna). En skillnad mellan tal och skrift finns naturligtvis i alla språk men den är mera påtaglig, mera explicit kodifierad för tjeckiskans del än för flera andra. Denna tudelning har sin bakgrund i de speciella förhållanden som rådde dels under 1600-talet, dels under det tidiga 1800-talet, då det moderna tjeckiska litteraturspråket uppstod. Skillnaderna mellan nivåerna får dock inte

förstoras; de rör endast en del morfonologiska företeelser, morfologiska former och ett begränsat antal ord. Att detta fenomen ändå är så iögonenfallande beror på att just de ord och former som är olika i de båda språkvarianterna är så högfrekventa.

Balkanspråken bulgariska och makedoniska

Standardspråken bulgariska och makedoniska har utvecklats ur ett och samma dialektcontinuum. Skälet till denna utveckling är att en statsgräns kommit att gå genom dialektområdet med Bulgarien i öster och Jugoslavien i väster. Det är ett fullkomligt normalt förhållande att flera standardspråk kan uppkomma på detta vis ur dialekter som gradvis griper i varandra. Bulgarisk-makedoniska dialekter talas också på andra sidan av ännu en statsgräns, nämligen i Grekland. På grund av den repressiva minoritetspolitik som konsekvent bedrivits i Grekland har dessa dialekter dock inte fått möjlighet att normeras i skrift för att senare eventuellt utvecklas till ett fullfjädrat standardspråk.

Inom det bulgarisk-makedoniska dialektområdet har språkutvecklingen varit en helt annan än för de övriga slaviska språken. Dessa har behållit formkyrkslaviskans rika kasussystem men förlorat tempus så att endast tre återstår. För bulgariska och makedoniska är det tvärtom. Verbsystemet har behållits och faktiskt gjorts ännu rikare genom tillkomsten av åtminstone ytterligare ett modus medan hela kasussystemet gått förlorat. Nu återstår endast huvudkasus samt vokativ. Som en följd av att relationerna mellan orden inte återges med ändelser har prepositionerna fått en viktigare roll.

Bulgariskan och makedoniskan är så kallade balkanspråk. Med balkanspråk avses inte i första hand att språken talas på

Balkan utan det är fråga om en typologisk klassificering: ett balkanspråk har en viss grammatisk struktur. Till balkanspråken hör, som nämntes i kapitel 4, även rumänska (inklusive de tre dialekter som talas som språköar i Kroatien och Grekland: istrorumänska, arumänska eller makedorumänska samt meglenorumänska), albanska, grekiska, de turkiska dialekter som talas på Balkan (men inte den turkiska som talas i Turkiet, vare sig standardspråket eller dialekterna) samt i viss utsträckning serbiska, särskilt de sydliga dialekterna.

Alla dessa språk har under århundradenas lopp utvecklats i en och samma riktning. Skälet till detta anses i första hand vara mycket livlig språkkontakt, bland annat på grund av regelbundet återkommande säsongsarbete långt från hemtrakten och likaså regelbundna årstidsbundna långvandringar mellan sommar- och vinterbetena med fårahjordarna. Handelskontakterna har också varit livliga. På detta vis har olika folkslag kommit i ständig kontakt med varandra och det har uppstått ett stort behov av att kunna förstå människor med helt andra modersmål. Det egna modersmålet har hos alla balkanfolk påverkats av denna ständiga kontakt med folk med andra modersmål. Framför allt har formrikedomen hos substantiv, adjektiv, pronomen och räkneord minskat kraftigt för att motparten lättare skall förstå vad som sägs. En viktig bidragande omständighet har då också varit att de talande inte varit skriv- eller läskunniga. Det skrivna ordet har därför inte – som annars ofta sker – kunnat verka i konserverande riktning.

Förutom att kasussystemet försvunnit mer eller mindre helt i alla balkanspråken har också andra grammatiska förändringar skett. Särskilt påtagligt är att infinitiven försvunnit delvis eller, som i de slaviska balkanspråken, fullständigt. I stället för infinitiv använder man presens som böjs i person. I avsaknad av infinitiv använder man presens som uppslagsform i lexikon, 1:a person singularis i bulgariskan och 3:e person singularis i makedoniskan.

Vidare har balkanspråken utvecklat en bestämd artikel, ett drag som helt saknas i de övriga slaviska språken. Denna artikel kallas ibland postpositiv och hängs på det första ordet i nominalfrasen: 'en bok' heter på bulgariska книга, 'boken' heter книгата, 'den lilla boken' heter малката книга och 'den nya lilla boken' heter новата малка книга.

En innovation som skiljer bulgariska och makedoniska inte bara från de övriga slaviska språken utan från alla indoeuropeiska språk överhuvudtaget är utvecklandet av ett särskilt

Tabell 4. I fråga om grammatisk struktur kan de slaviska språken delas in i två grupper. Den ena omfattar samtliga språk utom bulgariska och makedoniska, den andra omfattar just dessa två syd-slaviska språk. Skillnaden illustreras nedan med samtliga former av ordet книга 'bok' i ryska och bulgariska. Som synes böjs книга i sex kasus i ryska. På grund av visst formsammanfall blir dock antalet olika former inte så många som tolv. Bulgariska saknar kasus men har istället bestämd artikel. Betoningen ligger för just detta ord på första stavelsen i alla former i båda språken.

	Ryska	
	Sing	Plur
Nominativ	книга	книги
Genitiv	книги	книг
Dativ	книге	книгам
Akkusativ	книгу	книги
Instrumentalis	книгой	книгами
Lokativ	книге	книгах

	Bulgariska	
	Sing	Plur
Obestämd form	книга	книги
Bestämd form	книгата	книгите

modus som kallas narrativ. Med detta modus markerar man att man själv inte bevitnat något utan att man endast hört händelsen omtalas. Skillnaden mellan de bulgariska meningarna Той пристигна вчера (= indikativ) och Той пристигнал вчера (= narrativ), 'Han kom igår', är att i det senare fallet var man själv inte vittne till ankomsten. I sakens natur ligger givetvis att detta modus främst används i tredje person. Vid behov kan det dock användas även i första och andra person, varvid formerna blir mer komplexa genom att man lägger till en form av hjälpverbet 'vara'. Första person av ovanstående exempel är Аз пристигнах вчера och Аз съм пристигнал вчера. Den första meningen betyder då helt enkelt 'Jag kom igår', medan den andra meningen har innebördens 'Det påstås att jag skulle ha kommit igår'.

I vissa avseenden överensstämmer dock balkanspråken bulgariska och makedoniska väl med huvudgruppen av slaviska språk. Båda har till exempel systemet med verbaspekter av det slag som ovan skissades för tjeckiskan, dvs mot varje svenska verb svarar i princip två verb, ett imperfektivt och ett perfektivt. Även i fråga om ordbildningen är överensstämmelsen god, och de övriga språkens förkärlek för prefix och suffix istället för sammansättning återfinns alltså också i dessa två sydslaviska språk. Diminutivbildning torde exempelvis vara lika vanligt i bulgariska och makedoniska som i ryska och polska, och verbbildning med hjälp av betydelsebärande prefix är också mycket karakteristiskt.

8 Hur fastställer man antalet talare?

Av naturliga skäl är det omöjligt att ange det exakta antalet talare av ett språk. Detta ändras ju från dag till dag. Många gånger är det emellertid svårt att ens på ett ungefär ange antalet talare. Approximationer och osäkerhet är i själva verket det normala när det gäller att ange antalet människor som har ett visst språk som modersmål. I sin bok *Språkens landskap i Europa* påpekar kulturgeografen Thomas Lundén alldeles riktigt att ”all språk- och nationalitetsstatistik är mer eller mindre missvisande”. Vi diskuterar här samlat en del av de generella problemen för att förhindra alltför många upprepningar i nästa kapitel.

Gränsdragningsproblemen är många och olika källor kan därför ge uppgifter som skiljer sig högst betydligt från varandra. Differenserna är ofta inte bara en fråga om vetenskap. Språk har, vilket redan har framhållits flera gånger i denna bok, som regel också en politisk och etnisk dimension. Ibland kan denna vara av rent explosiv natur. En politisk regim kan ha skäl att gynna eller motarbeta ett visst språk inom landet och därigenom också att överskatta respektive underskatta antalet talare av detta språk. Det händer rent av att regimer, ofta med språkforskares och andra intellektuellas aktiva stöd, rent av förnekar existensen av ett eller flera minoritetsspråk i landet. Exempelvis har Grekland aggressivt förnekat förekomsten av makedonisk- och bulgarisktalande i de av slaver bebodda områden som Grekland erövrade under balkankrigen

och första världskriget. Ett annat exempel finner vi i gränstrakterna mellan Slovakien och Ukraina. Där finns det en språkform som i Slovakien numera erkänns som ett eget språk under namnet rutenska (eller karpatorusinska) och som nu håller på att ta form som litteraturspråk. I Ukraina, där det stora flertalet talare sannolikt finns, betraktades dock denna språkform under hela sovjettiden av politiska skäl som dialektar av ukrainska. Även i 1990-talets självständiga Ukraina finns det många som håller fast vid denna åsikt. Beroende på vilken ståndpunkt man företräder skiljer sig antalet talare av rutenska åt med flera hundra procent.

Ett specialfall utgör bulgariska och makedoniska. Från bulgariskt politiskt håll har man ända in till senaste tid – alltså både under större delen av kommunisttiden och under det första decenniet av demokratiskt styrelsесätt – förnekat att makedoniska är ett eget språk. Makedoniskan har officiellt betraktats som en regional skriftspråklig variant av bulgariska. I bulgarisk språkstatistik har därmed antalet talare av makedoniska varit noll, medan antalet bulgarisktalande höjts med de cirka 1,7 miljonerna makedonisktalande i och utanför republiken Makedonien. Från makedonisk sida har man kontrat med att envist hävda en egen språkhistoria skild från den bulgariska, en lika omöjlig ståndpunkt. Först i februari 1999 erkände Bulgarien efter långvariga, mycket känsliga förhandlingar makedoniska som eget språk, en politisk handling som alltså sett ur bulgarisk synvinkel över en dag minskade antalet bulgarisktalande med de nämnda 1,7 miljonerna. Som motprestation åtog sig Makedonien i trots mot den egna konstitutionen att sluta hävda förekomsten av en makedonisktalande befolkning i Bulgarien.

En enskild individ kan också av politiska, etniska, religiösa eller historiska skäl ange ett visst språk som modersmål snarare än ett annat. Känslan av etnisk tillhörighet kan, men behöver inte, vara liktydig med språkinnehav. En person i

Tabell 5. Antalet talare av slaviska språk i världen samt de länder där språken i huvudsak talas. Antalen är i vissa fall mycket ungefärliga. Språken ges i storleksordning.

<i>Språk</i>	<i>Antal</i>	<i>Länder</i>
Ryska	170 milj moders- mål + 110 milj som andraspråk	Ryssland, Ukraina, Vitryssland, Kazakstan m fl länder i f d Sovjet- unionen, Kina, Rumänien, Förenta Staterna, Kanada, Australien, Israel
Ukrainska	41 milj	Ukraina, Polen, Rumänien, Slovakien, Kanada, Förenta Staterna
Polska	40 milj	Polen, Litauen, Ryssland, Ukraina, Vitryssland, Kazakstan, Förenta Staterna, Kanada, Australien
Serbiska	11 milj	Jugoslavien, Bosnien-Hercegovina, Makedonien, Tyskland, Kanada
Tjeckiska	11 milj	Tjeckien, Slovakien, Förenta Staterna, Kanada
Bulgariska	8,5 milj	Bulgarien, Turkiet, Grekland, Ukraina, Moldova
Vitryska	7 milj	Vitryssland, Litauen, Polen, Kanada, Förenta Staterna
Kroatiska	6 milj	Kroatien, Ungern, Italien
Slovakiska	5,5 milj	Slovakien, Tjeckien, Ungern, Jugoslavien, Rumänien, Kanada
Bosniska	4 milj	Bosnien-Hercegovina
Slovenska	2 milj	Slovenien, Italien, Österrike, Kanada, Förenta Staterna
Makedoniska	1,7 milj	Makedonien, Grekland, Albanien, Australien, Kanada
Rutenska	150 000	Slovakien, Polen, Ukraina, Förenta Staterna, Kanada
Kasjubiska	100 000	Polen, Kanada
Högsorbiska	55 000	Tyskland, Förenta Staterna
Rusinska	25 000	Jugoslavien, Kroatien
Lågsorbiska	12 000	Tyskland

Ukraina eller Förenta Staterna kan mycket väl uppge sig vara polack men ändå anse sig ha ett annat modersmål än polska. I själva verket behöver han eller hon knappast förstå polska alls. Ibland handlar det om att man helt enkelt för statistik på ett visst sätt i stället för på ett annat. I Finland har man tidigare varit antingen rent finskspråkig eller rent svenskspråkig. Till följd av urbanisering, kraftigt höjd utbildningsnivå och blandade äktenskap känner sig emellertid idag ganska många finländare som mer eller mindre fullständigt tvåspråkiga. Trots tvåspråkigheten måste de emellertid alltjämt uppge sig ha antingen finska eller svenska som modersmål. Någon möjlighet att uppge sig som tvåspråkig finns inte.

Ett särskilt dramatiskt exempel på svårigheten att avgöra hur många som har ett visst språk som modersmål finner vi på Balkan: Vad som fram till igår var *ett* språk – serbokroatiska – är idag plötsligt tre språk: serbiska, kroatiska och bosniska. Men var går gränsen mellan dessa språk? Hur den gränsdragningen görs påverkar starkt antalet talare. Och hela frågan om gränsdragningen har politiska, religiösa och etniska dimensioner av synnerligen känsloladdad art.

Ett särskilt problem inom det slaviska området när det gäller att ange antalet talare utgör ryskan. Detta språk talades i det före detta Sovjetunionen inte bara av ryssarna utan utgjorde lingua franca – ett slags gemensamt kommunikationsspråk – i hela detta väldiga imperium. Ett mycket stort antal människor i de tidigare sovjetiska delrepublikerna lärde sig genom skola, radio och teve ryska långt bättre än svenskar lär sig engelska. Ändå blev inte ryska deras förstaspråk. Hur klassificerar man dessa människor när det gäller att ange antalet talare av ryska?

Antalet talare av små minoritetsspråk i en samhällssituation där majoritetsspråket är enormt dominerande är också näst intill omöjligt att avgöra. De flesta kommer, som en följd av tilltagande urbanisering och bildningsnivå, att successivt bli

mer eller mindre tvåspråkiga eller att med tiden helt övergå till majoritetspråket. Ovan nämndes situationen i Finland. Den skiljer sig dock från situationen för flera slaviska minoritets-språk i ett väsentligt avseende: svenska i Finland har stöd av att vara nationalspråk i ett annat land. Det finns därigenom ett incitament även för majoritetsbefolkningen att lära sig minoritetsspråket. Helt annorlunda är situationen för till exempel sorbiskan i sydöstra Tyskland. Dess två skrift- eller litteratur-språk högsorbiska och lågsorbiska har inget sådant stöd, har aldrig haft det och kommer heller aldrig att få det. Det totala antalet talare av dessa båda språk anges till 67 000, men bakom denna siffra döljer sig synnerligen olika grad av språklig fluens. Skillnaden är i hög grad generationsbetingad; den yngsta generationen är tyskspråkig snarare än sorbiskspråkig.

Liksom många svenskar utvandrade många slavisktalande under andra hälften av 1800- och första hälften av 1900-talet till andra länder. Den första generationen utvandrare behåller naturligtvis sitt modersmål men hur är det med andra, tredje och fjärde generationen? Kunskaperna i det tidigare hemlandets modersmål tunnas naturligtvis ut med tiden, men var går gränsen för att man skall anse att någon talar språket flytande? Frågan underlättas inte av att vissa länder för statistik över antalet modersmålstalare, medan andra inte gör det.

En alldeles speciell svårighet föreligger när det gäller frågan om ett tungomål utgör ett eget språk eller blott en dialekt eller standardspråklig variant av ett annat språk. Ovan nämndes bulgarernas länge envisa, politiskt betingade motstånd mot uppfattningen av makedoniskan som ett självständigt språk. Ett likartat fall utgör den likaså ovannämnda rutenskan. Utgör de dialekter som talas i västligaste Ukraina, i delar av Slovakien samt i någon utsträckning också i Polen, Ungern och Rumänien en del av det väldiga ukrainska språkområdet eller utgör de ett eget språk med namnet rutenska? Många i Ukraina ser på rutenskan som bulgarerna av tradition sett på

makedoniskan, dvs som en regional variant av det egna språket. Frågan kompliceras av att den variant av rutenska/ukrainska som talas i Polen fått ett eget namn, nämligen lemkiska.

På något egendomligt vis är hela frågan om språk och dialekter, och alltså även frågan om antalet talare och språkens/dialekternas utbredning, som en skiva som aldrig slutar snurra. Det är trots allt inte ens hundra år sedan man från rysk sida erkände det mycket stora språket ukrainska som ett självständigt språk och slutade betrakta det endast som ryska dialekter. Och nu intar ukrainarna alldeles samma avvisande ståndpunkt visavi rutenskan.

Vilken ståndpunkt man intar i frågor som de ovanstående kan ganska kraftigt påverka uppgifterna både om antalet talare och om språkens geografiska utbredning. Och vilken ståndpunkt man än företräder måste man räkna med kritik, både saklig och osaklig.

Kanske kan man något generaliserat sammanfatta de mång-facetterade problemen om antalet talare av de slaviska språken på följande sätt.

- 1) Som regel går det bra att ange antalet modersmålatalare av ett språk i ett land där språket i fråga utgör ett klart majoritetsspråk och också för det mesta är det enda officiella språket. Uppgifterna om hur många som talar polska i Polen, tjeckiska i Tjeckien, slovenska i Slovenien, makedoniska i Makedonien och bulgariska i Bulgarien är tillförlitliga. Det kan dock vara svårt att bedöma vad som är ett klart majoritetsspråk. Är till exempel ukrainska och vitryska klara majoritetsspråk i Ukraina respektive Vitryssland? Speciellt intrikat är frågan för vitryska del; hur många som har vitryska respektive ryska som förstaspråk är ytterst svårbedömt. Också antalet serbisk-, kroatisk- respektive bosnijsktalande finns det mycket olika uppfattningar om.

2) Helt annorlunda än för majoritetsspråken ställer det sig när vi kommer till antalet talare av minoritetsspråken. Detta gäller vare sig språket i fråga är ett majoritetsspråk i något annat land (till exempel Polen eller Tjeckien) eller är ett genuint minoritetsspråk (hög- och lågsorbiska, kasjubiska, rusinska, rutenska). Uppgifterna om hur många som talar polska utanför Polen skiljer sig kraftigt åt och detta gäller, av de speciella skäl som nämntes ovan, också för hur många som talar ryska utanför Ryssland och för hur många som talar rutenska.

Ytterligare komplikationer vid fastställandet av antalet modersmålatalare nämns i vissa fall under respektive språk i nästa kapitel.

Svårigheterna att fastställa antalet talare är alltså betydande. Detta gäller såväl de slaviska språken som de allra flesta av de tusentals övriga språken på jorden. Ändå kan man med full säkerhet fastslå att i ett globalt perspektiv är de enskilda slaviska språken stora. I fråga om antalet infödda talare hör både ryska, ukrainska och polska till jordens 25 största språk. (Störst är kinesiska, engelska och spanska.) I ett europeiskt perspektiv är dock färre av språken små eller mycket små (kasjubiska, rusinska, rutenska, hög- och lågsorbiska, även makedoniska och slovenska).

Återgår vi till det globala perspektivet förändras dock bilden. Hälften av världens alla språk talas av mindre än 10 000 personer. Detta innebär att samtliga slaviska språk, även de minsta, hör till den hälft av världens språk som har de flesta infödda talarna. Endast cirka 4 procent av världens språk har mer än en miljon talare. Också i detta perspektiv framstår de slaviska språken som stora. Till dessa fyra procent hör nämligen samtliga tolv slaviska språk vilka samtidigt är nationalspråk, dvs ryska, ukrainska, vitryska, polska, tjeckiska, slovakiska, slovenska, bosniska, kroatiska, serbiska, makedoniska

8 *Hur fastställer man antalet talare?*

Irländsk pub i Kiev. Foto: Peter Kvist, 1999.

och bulgariska. Endast de fem slaviska mikrospråk vilka saknar stöd i en egen statsbildning faller utanför denna kategori, nämligen kasjubiska, högsorbiska, lågsorbiska, rutenska och rusinska.

9 De slaviska språken

I detta kapitel ges en kortfattad presentation av de olika slaviska språken. Grammatiska karakteristika rörande de moderna litteraturspråken har i stort sett utelämnats. Här hänvisas istället till kapitel 7 med dess övergripande karakteristik. Ett par av språken presenteras mera utförligt än de andra, och tyngdpunkten i presentationen kan av olika skäl skilja sig åt en hel del. För alla språken lämnas dock så långt tillgänglig information tillåter någorlunda utförliga uppgifter om dagens utbredning och antalet talare. Av praktiska skäl behandlas högsorbiska och lågsorbiska under en gemensam rubrik liksom också bosniska, kroatiska och serbiska.

Ryska

Ryska, ukrainska och vitryska bildar tillsammans med rutenska den östslaviska språkgruppen. Ryskan, ukrainskan, vitryskan och de östliga dialekterna av rutenskan ligger grammatiskt och lexikaliskt varandra betydligt närmare än vad språken inom den västslaviska respektive den sydslaviska gruppen gör. De är inbördes i stort sett begripliga och kan i det avseendet liknas vid förhållandet mellan svenska, norska och danska.

Ryssland, eller mera exakt Kiev-riket, antog kristendomen år 988. Detta var en händelse av yttersta vikt i många avseen-

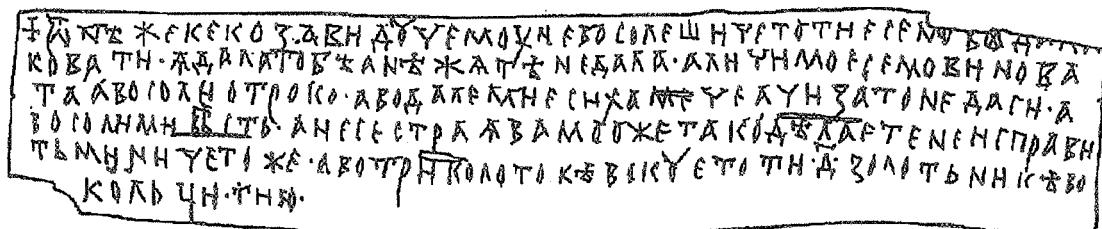
den. Bland annat innebar kristendomens införande också uppkomsten av ett skriftspråk på rysk jord. Det har därför fallit sig naturligt att anse att det ryska litteraturspråkets födelse sammanfaller med införandet av kristendomen.

I grunden är dock detta oegentligt och det av två skäl. Dels går det ännu inte att tala om ryska i ordets verkliga bemärkelse. Snarare rör det sig om den gemensamma östslaviska språkform som i sinom tid skulle utvecklas inte bara till ryska utan också till de övriga östslaviska språken. (Kiev är som bekant huvudstad i dagens Ukraina.) Dels var flertalet tidiga texter översättningar inte till det östslaviska folkspråk som talades i Kiev-riket utan till det sydslaviska språket fornkyrkoslaviska.

Den äldsta bevarade texten från Kiev-riket är Ostromir-evangeliet från 1057. Detta är en rent formkyrkoslavisk avskrift som gjordes för guvernören i Novgorod, som utgjorde det ganska löst sammankallna Kiev-rikets utpost mot norr. Kyrkoslavisk är också den kända Nestorskrönikan, som berättar om hur Kiev-rikets härskare storfurst Vladimir noga orienterade sig om islam, katolicism och ortodoxi, innan han valde att låta sig och sitt folk kristnas av bysantinska missionärer. Det är intressant att notera att trots att Kiev-riket kristnades av Bysans så blev kyrkospråket precis som i Bulgarien slaviskt och inte grekiskt. Här råder en fundamental skillnad mot de länder som kristnades från Rom, vilka ju alla införde det för gemene man obegripliga latinet som kyrkans språk.

Kyrkoslaviska texter, med tiden innehållande alltför östslaviska drag, domineras sedan under hela medeltiden och ända fram till 1600-talet. Under detta århundrade började översättningar göras till det talade, för alla begripliga folkspråket, vilket under sekernas lopp kommit att skilja sig betydligt från det stelnade kyrkospråket. Först på 1700-talet börjar originaltexter i större utsträckning skrivas på ryska.

Ett intressant undantag utgör de många björknäverbreven från 1000-talet till 1400-talet. Dessa, vilka främst hittats i

Medeltida björknäverbrev från Novgorod. Dessa brev skrevs på det talade folkspråket, inte på kyrkslaviska.

Novgorod-området, behandlar vardagsfrågor av olika slag och är som regel skrivna på det lokala talade ryska folkspråket. Dessa brev visar också att skriv- och läskonsten måste ha varit betydligt mera utbredd bland folk i gemen än vad man tidigare antagit.

Alla tidiga ryska/östslaviska texter är skrivna med det kyrilliska alfabetet. Några få fall av graffiti med glagolitiskt alfabet är dock kända från ryska kyrkor. Det kyrilliska alfabetet har dock reformerats flera gånger, bland annat 1710 och 1917. Vid rättskrivningsreformen 1917 avskaffade man exempelvis fyra överflödiga bokstäver. Vidare strök man det likaså överflödiga hårda tecknet i positionen efter hård konsonant i slutet av ord. Först 1942 infördes bokstaven ё.

Det moderna ryska litteraturspråket byggdes på teoretisk grund upp under 1700-talet, främst genom arbeten av Michail Lomonosov och Nikolaj Karamzin. Dess olika element av ryskt folkspråk, kyrkslavismar och västliga influenser fann sina första fullödiga uttryck i verk av Aleksandr Pusjkin och Michail Lermontov under tiden från 1825 till 1840. Under andra hälften av 1800-talet upplevde språket en litterär storhetsperiod med författare som Nikolaj Gogol, Ivan Gontjarov, Ivan Turgenev, Leo Tolstoj, Fjodor Dostojevskij och Anton Tjechov.

Aleksandr Pusjkin (1799–1837) är det ryska folkets nationalskald framför alla andra. Hans mest kända verk är versromanen *Eugen Onegin* (*Evgenij Onegin*).

Litteratspråket och dialekterna

Med tanke på att ryskan talas som modersmål över ett så oerhört stort område är den förvånansvärt litet splittrad dialektalt. Bland de slaviska språken utgör härvidlag ryskan och slovenskan varandras motpoler: ryskan har stor geografisk utbredning och små dialektskillnader, slovenskan har liten geografisk utbredning men oerhört stora dialektskillnader.

*Lev (Leo) Tolstoj levde 1828–1910. Han slog igenom med självbiografiska skildringar och berättelser från Krimkriget. Hans mest kända verk är romanerna *Krig och fred* och *Anna Karenina*. På sidan 90 ses en manuskriptsida ur den självbiografiska romanen *Ungdomen* (1857).*

1923, 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933.
1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945.
1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957.
1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969.
1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981.
1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993.
1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005.
2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017.
2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029.
2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041.
2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053.
2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065.
2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077.
2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089.
2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 20100.

Förklaringen är åtminstone delvis naturgeografisk. Ryskan talas inom ett flackt område, vilket dessutom genomkorsas av breda, farbara floder. Båda dessa faktorer har underlättat kommunikationen mellan människorna under seklernas lopp. Slovenskan däremot talas i ofta små och trånga bergsdalar. Dessa åtskils av höga bergsryggar, vilka effektivt isolerat byarna från varandra.

De ryska dialekterna indelas i två huvudgrupper, en nordlig och en sydlig. Litteraturspråket bygger på den variant som talas i Moskva, som ligger i gränszonen mellan de båda dialektgrupperna. Litteraturspråket har därigenom kommit att

inkorporera drag både från den nordliga och den sydliga dialektgruppen. Akanje, dvs att obetonat /o/ i initial ställning och före den betonade stavelsen kommit att uttalas som ett a-liknande ljud, är ett sydligt drag som inlemmats i standardspråket. Däremot har riksspråket anammat de nordliga dialekternas klusil /g/, där de sydliga dialekterna har ett frikativt ljud. Ett nordligt drag är också den hårda ändelsen /t/ hos verben i tredje person singularis och pluralis; de sydliga dialekterna har här ett mjukt /t'/ . Å andra sidan har de nordliga dialekternas tsokanje – förenklat uttryckt att man uttalar /ts/ där de sydliga dialekterna har /č/ – förblivit dialektalt; det är det sydliga uttalet som blivit riksspråkligt.

I fråga om uttal och grammatik är alltså dialektskillnaderna i ryskan små. Något större är de dock när det gäller ordförrådet. Detta är naturligt med tanke på att levnadsförhållandena varit så annorlunda på de sydliga stäpperna jämfört med i taigan i norr. Skillnaderna i ordförrådet har också att göra med att befolkningen i olika delar av det väldiga ryska språkområdet kommit i kontakt med olika folkslag och deras språk och därigenom kommit att låna in olika ord. I söder har man exempelvis lånat från de turkiska språken, i norr från de finsk-ugriska (vilka liksom ryskan är spridda över ett väldigt område, från Atlanten ända bort till Ob öster om Uralbergen). Skillnaderna är särskilt påtagliga inom det ordförråd som har att göra med jordbruk och hushållsredskap. Överhuvudtaget har ryskan under hela sin historia haft lätt för att assimilera lånord, både indoeuropeiska och icke-indoeuropeiska. Trots att de ryska språkvetarna alltid har varit starkt normativt inriktade har de inte ägnat sig åt purism i samma utsträckning som sina slaviska språkvetarkollegor på flera andra håll.

Ryskan har dock inte bara lånat ord. I minst lika stor utsträckning har ryska ord lånats in av de språk som kommit i kontakt med ryskan i dess egenskap av majoritetsspråk. Ryskans lexikaliska påverkan på flertalet minoritetsspråk i Ryss-

land/Sovjetunionen har varit synnerligen stark. Även det centrala ordförrådet har påverkats kraftigt i dessa språk.

Regionala skillnader inom ramen för det ryska litteraturspråket saknas i princip. I Sverige skiljer sig den bildade lundensiskan och den bildade uppsaliensiskan åt rätt kraftigt i fonetiskt avseende. Det rör sig bland annat om bakre kontra främre uttal av /r/ och om förekomsten av diftonger. Både en infödd svensk och en utlännning uppfattar omedelbart skillnaderna. Göteborgskan har en satsintonation som skiljer sig från den i Stockholm. Även om den inte är lika påtaglig uppfattas också denna skillnad omedelbart av varje svensk. I Norge är talspråket i de två största städerna Oslo och Bergen mycket olika. Även en svensk lär sig vid första kontakten att skilja en infödd oslobo från en infödd bergensare. I de ryska storstäderna är det bildade talspråket dock i stort sett identiskt. Åtminstone ett främmande öra har svårt att uppfatta några skillnader mellan språket i till exempel Moskva och S:t Petersburg.

Utbredning och antal talare

Ryska talas idag över en väldig landyta från Östersjön i väster till Japanska sjön och Berings sund i öster. Vid folkräkningen i Sovjetunionen 1989 uppgav 163,5 miljoner människor ryska som sitt modersmål. Cirka 69 miljoner uppgav att ryska var deras andraspråk. Omkring en sjättedel av befolkningen hade ryska först som tredje- eller fjärdespråk. Av dagens cirka 147 miljoner invånare i Ryssland har 120 miljoner ryska som modersmål. De övriga 27 miljonerna har ryska som andraspråk.

Också i flera av de tidigare sovjetrepublikerna har ryskan alltjämt en stark ställning. Detta beror inte minst på att många ryssar flyttade till dessa republiker under sovjetiden. Särskilt i Vitryssland är ryskan mycket stark. Den domineras i stor-

städerna och det finns ryska tevekanaler och många ryska dagstidningar. Sedan 1995 är ryska och vitryska jämställda som officiella språk i Vitryssland, efter det att vitryska dessförinnan varit ensamt officiellt språk sedan Sovjetunionens sönderfall.

Även i Kazakstan och Ukraina är ryskans ställning stark. I Ukraina är dess ställning vid sidan av ukrainskan garanterad i konstitutionen. I Lettland finns en stor minoritet rysktalande (nästan 400 000). Dessa erhåller inte lettiskt medborgarskap om de inte lär sig lettiska tillfredsställande, något som väckt internationell kritik och tvingat Lettland att i viss mån mildra språklagstiftningen.

Utanför det tidigare östblocket talas ryska av betydande minoriteter i Förenta Staterna och Israel. För Förenta Staternas del uppges antalet vara så stort som 460 000, men många har då ryska först som andraspråk. De många rysktalande i Israel är en följd av sentida immigration, särskilt under de senaste två decennierna. I Finland uppgav 1997 totalt 20 398 personer ryska som modersmål, vilket gjorde ryskan till det tredje största språket i landet, dock långt efter de vida större språken finska (4,7 miljoner) och svenska (293 000). Ryskan är officiellt FN-språk och kan därför användas i alla FN:s organ.

Efter revolutionen 1917 och det därpå följande inbördeskriget lämnade över en miljon ryssar Ryssland och slog sig ner främst i olika europeiska länder. En stor del var högutbildade och bidrog i hög grad till utvecklingen av det intellektuella livet i flera av dessa länder. Som exempel kan nämnas att inte mindre än 26 ryska emigranter utnämndes till professor vid universitetet i Sofia under 5-årsperioden 1920–1924. I Paris finns alltsedan denna tid något som kan kallas ett ryskt kulturcentrum. Där finns bland annat ett mycket aktivt bokförlag, som ger ut ryskspråkiga böcker och tidskrifter. I viss utsträckning behåller andra och tredje generationens ryssar från denna stora flyktingström ryska som hemspråk.

I det tidigare sovjetdominerade Öst- och Centraleuropa var ryska överallt obligatoriskt skolspråk. I Rumänien avskaffades dock obligatoriet redan 1964. Det psykologiska motståndet mot ryskan var emellertid mycket stort i flera av länderna, inte minst i Polen och Ungern. Efter 1989 har ryskan i de tidigare sovjetdominerade länderna snabbt ersatts som skolspråk av västerländska språk, främst engelska, och många av rysklärarna har omskolats. En särskild ställning har ryskan alltjämt i Mongoliet, där influenserna från väst naturligt nog är mindre än i de tidigare kommuniststaterna i Europa.

Det är svårt att med någon rimlig säkerhet fastställa det totala antalet människor, vilka antingen har ryska som ensamt modersmål eller är så gott som perfekt tvåspråkiga med ryska som det ena språket. Lingvistiska standardverk från 1992 anger antalet modersmålstalande till 158 miljoner. Detta torde vara taget i underkant med tanke på resultaten från folkräkningen i Sovjetunionen 1989. Vidare tillkommer emigranter som har ryska som modersmål. En rimlig siffra på antalet människor med ryska som modersmål hamnar på 170 miljoner. Detta gör ryskan till världens åttonde största språk. Lägger vi till de personer som har ryska som ett väl fungerande andraspråk ökar antalet till 280 miljoner.